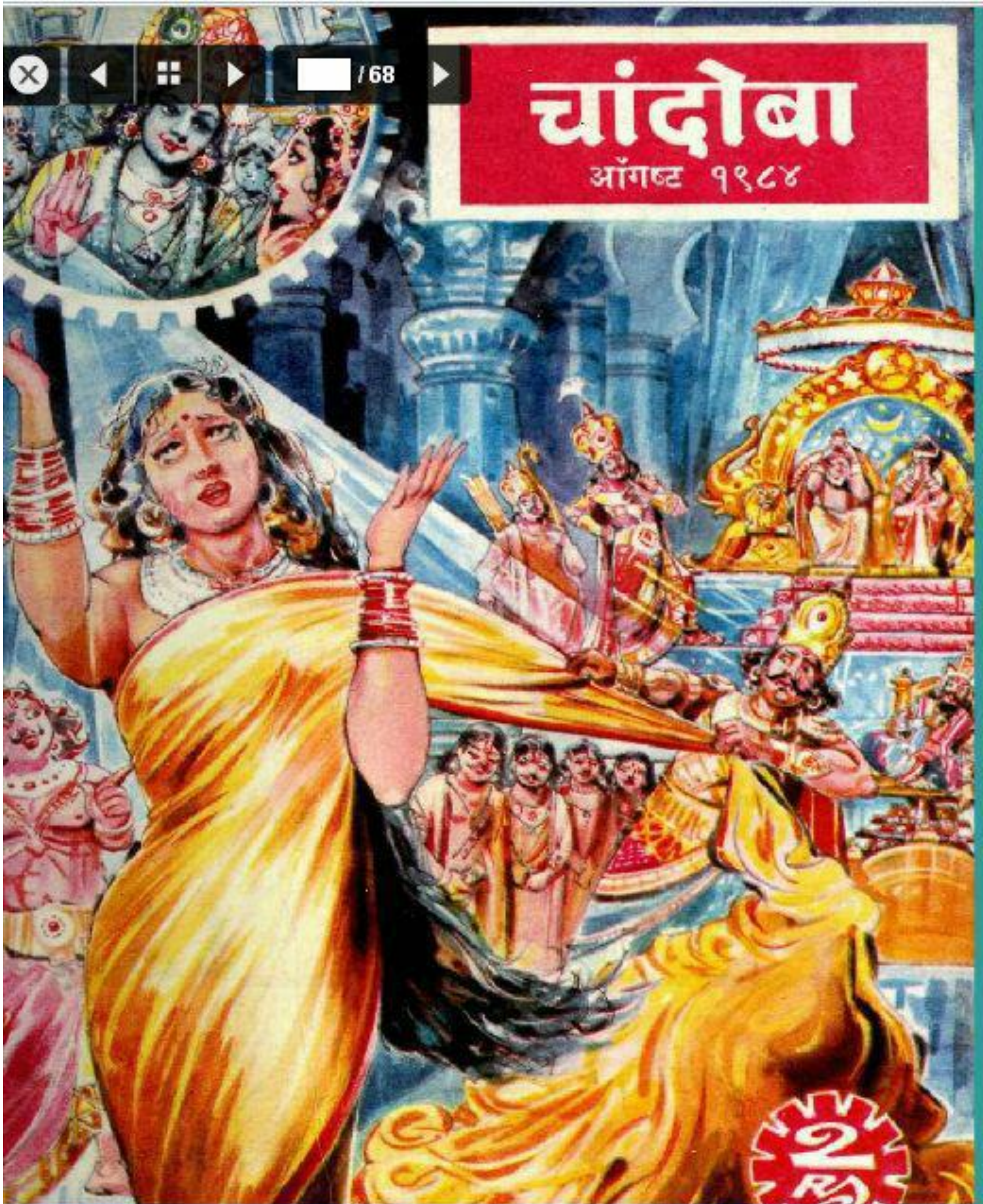

/68
चांदोबा
ऑगष्ट १९८४
2
Rs

चांदोबातील नवलाई

झोपेतून जागे करणाऱ्या गोळ्या

हे तर सर्वानांच माहीत आहे की ; झोप न येणाऱ्यांकरीता झोपेच्या गोळ्या उपलब्ध आहेत, परंतु आता जर्मनीत एका ठिकाणी प्रयोग शाळेत अशा गोळ्या निर्माण झाल्या आहेत की. ठराविक वेळेला त्या गोळ्या झोपेतून जागे करतात. ह्या आता तेथे मिळू लागल्या आहेत.

सिहांचा पहारा

इटली मधील नेपुलस ह्या शहरात जवळच लागून असलेल्या एका गावात एका व्यापाराच्या दुकानांत दोन सिंह पहारेकरी म्हणून ठेवले आहेत.

त्या व्यापाऱ्याने त्या सिहाना एका सर्कशीतून विकत घेऊन मोठ्या प्रेमाने पाळले आहे. ते दोन सिंह सुद्धां आपल्या मालक व आजुबाजुच्या लोकांबरोबर मित्रत्वाने रहातात.

तरीपण पोलिसांनी त्या व्यापाऱ्याला विनंती केली की, त्या दोन सिहाना त्याने प्राणि संग्रहालयात आणून सोडावे.

नविन उच्चांक

पश्चिम जर्मनीतल्या हेसिल्जन गावात आठ बायकांनी अडीच मीटर उंच सळ्यांसारख्या खांबावर १२२ तास बसून एका वेगळ्या प्रकारच्या 'खेळात' नविनच उच्चांक गांठला.

तुम्हांला माहीत आहे का ?

१. टेलिफोनचा शोध कोणी लावला ?
२. टेलिस्कोपचा शोध लावणारा वैज्ञानिक कोण होता ?
३. ग्रामोफोनचा शोध कोणी लावला ?
४. लाऊड स्पीकरचा शोध कोणी लावला ?
५. स्टेथेस्कोपचा शोध कोणी लावला ?

प्रथम परीक्षा

पुष्कर देशाच्या राजधानी जवळील जंगलात गुरुमुख नावाच्या श्रेष्ठ ऋषींचा आश्रम होता. तेथे तर्क मीमांसा, व्याकरण, जादुटोणा वगैरे शास्त्रांतील मोठे मोठे पंडित रहात.

त्या आश्रमात अभ्यास करण्याच्या विचाराने गिरीष आणि नरेश हे दोघे विद्यार्थी राजधानीतून निघून आश्रमात आले. आश्रमात पोहोचताच दोघांनी गुरुमुख मुनींना अभिवादन केले. व आपण येण्याचे कारण सांगितले.

मुनींने त्यांची रहाण्याची व्यवस्था केली. आणि म्हणाले—"मला सर्व प्रथम पहायाचे आहे की; तुम्ही कोणती विद्या प्राप्त करण्याच्या योग्यतेचे आहात. ह्याला थोडा वेळ लागेल. तेव्हां तुम्ही आश्रमांतील सर्व नियम पाळून काही दिवस येथेच रहा."

एक आठवडा उलटला. एक दिवस आश्रमातील लाकुडफांटा आणण्याची जबाबदारी त्या दोघांवर येऊन पडली. ते दोघे कुऱ्हाडी घेऊन जंगलात लांबपर्यंत गेले.

एका जागी त्यांना वाळलेल्या झाडाचा बुंध दृष्टीस पडला. दोघांनी मिळून त्याचे खोड कुऱ्हाडीने तोडले. तेवढ्यात त्यांना झाडाच्या बुध्यांत एक सोन्याची नाणी असलेली थैली मिळाली. त्यानां खूप आश्चर्य वाटले. नरेश एक दोन मिनीटेच पहात राहिला आणि म्हणाला—"गिरीष, आजपासून आपले दारिद्र नाहीसे झाले. हे सोने निम्मे निम्मे आपण वाटून घेऊ. आणि घर जमिन वगैरे खरेदी करून आपले सारे आयुष्य ऐषआरामात घालवू. आता अशा परिस्थितीत कष्ट करून विद्यार्जन करण्याची आपल्याला काहीच जरुरी नाही. आपला उद्देश तर तसाच होता नां की; विद्यार्जन

करून पैसा कमावणे. तर आता आपण दोघे सोने घेऊन आपापल्या घरी परत जाऊ. आता आपल्याला आश्रमात परत जाण्याची जरूरी नाही."

गिरीषला त्याचे बोलणे पसंत पडले नाही. त्याने नाराजीने डोके हलवत म्हटले–"आपण ज्ञानार्जनाकरीता येथे आलो आहोत. ज्ञान फक्त संपत्ती मिळविण्या-करीताच उपयोगी आहे असे नाही. धनच मिळवायचे तर अनेक मार्गाने मिळवता येते. पैशांच्यामुळे आपण विद्यार्जन करु शकतो. भविष्यात विद्येच्यामुळे आपण धन कमावू शकतो. लक्षात ठेव, जसे धन आपल्याला फकटचे मिळाले तसेच ते नाहीसेही होऊ शकते. परंतु आपण जी विद्या प्राप्त करतो ती आपल्याला सोडून कधीही जात नाही. आणि आश्रमाच्या नियमांप्रमाणे तर आपण आपल्याला मिळालेले, धन आताच्या आता गुरुंच्या हातात नेऊन दिले पाहिजे."

त्याचे ते बोलणे न आवडल्याने. त्याने त्या सोन्याचे दोन वाटे केले व एक गिरीषच्या हातात दिला. व दुसरा आपल्या जवळ कपड्यात लपवून ठेवला. आणि म्हणाला–"गिरीष, मी आता शिक्षणाच्या भानगडीत पडणार नाही. माझे ध्येय धन संपादनेकडे होते. ते मला अनायासे मिळाले. त्यामुळे मी आता घरी जातो. तुला पाहिजे तर तू आश्रमात परत जा. आणि तुला पाहिजे तसे शिक्षण घे. असे म्हणत तो विरुद्ध दिशेने जावू लागला.

नरेषला वाटेत एक ओढा लागला. तो पार करून पलीकडे जाऊ लागला. तो दोन पावले गेला नाही, तोच त्याच्या पायाला कसला तरी स्पर्श झाला. आणि अंगठ्याला एक बारीक दंश झाला.

नरेष भीतीने उलट पळत सुटला आणि त्याने आपला पाय जोरात झटकला. त्याच्या पायाला वेटोळे घालून बसलेला पाणसाप खाली पडला. आणि जवळच्या झाडीत सरसर करीत निघन गेला.

नरेष खूप घाबरला. त्याने पायाच्या अंगठ्या जवळ निरखून पाहिले. तर अंगठ्याजवळ दंश केल्याचे चिन्ह स्पष्ट दिसत होते.

सांप चावला हे पाहूनच तो गर्भगळीत झाला. आता जीव जाणार ह्याची त्याला भीती वाटू लागली. तो आपल्याला कोणीतरी मदत करावी म्हणून ओढ्याच्या काठांने पळू लागला.

नरेष थोडावेळ पळत राहीला. त्याने समोर पाहिले तर एक भिल्ल समोरून येताना त्याला दिसला. नरेषने त्याच्या जवळ जात विचारले–"मला साप चावला आहे. त्यावर तुमच्याकडे काही औषध आहे कां ?"

त्या भिल्लाने म्हटले–"सर्पदंशावर उपाय करण्याची विद्यातर आमच्या पिढी-तील सर्व लोकांना माहीत आहे. मी औषध लावून तुझे प्राण वाचवू शकेन. परंतु त्या बद्दल तू मला तुझ्या कपड्यात लपवलेले सोने दिले पाहिजेस."

नरेषला अतिशय आश्चर्य वाटले की; आपल्या कपड्यात लपवलेले सोने ह्याला कुठून माहित पडले. तोपर्यंत नरेषच्या तोंडातून फेस येऊ लागला. आता आपले मरण जवळ येऊन ठेपले असे समजून जगण्याच्या आशेने त्याने ते सोने त्या भिल्लाच्या हातात देऊन टाकले.

त्यानंतर तो भिल्ल जवळच्याच झाडीत गेला. त्याने कोणच्यातरी झाडाची पाने

तोडून आणली. आणि चिरडून त्याचा रस त्याच्या नाका तोंडात घातला. क्षणभराने त्याचे विष एकदम नाहीसे झाले. तो भिल्ल मनांतल्या मनात हसत हसत जगंलात निघून गेला.

नरेषला सोने गेल्याचे खूप दु:ख झाले. तो थोडा वेळ विचार करीत राहिला. आणि परत एकदा मनापासून निश्चय करीत म्हणाला की; ऐवीतेवी सारे सोने गेलेच. उपजिविकेचा काही मार्ग उरला नाही. त्यामुळे आता परत आश्रमात जाऊन विद्याभ्यास शिकावा.

नरेषला समोर पहाताच मुनी म्हणाले– "तुमच्या दोघांची मी एक गुप्तरुपे परिक्षा घेतली. त्यात गिरीष उतिर्ण झाला: त्यामुळे त्याला मी आश्रमात शिकण्यास प्रवेश दिला. परंतु तू कोणतीही शास्त्र विद्या शिकण्याच्या योग्यतेचा नाहीस. तू आश्रमाचे नियम पाळले नाहीस. अशा मुलांना आमच्या पाठशाळेत प्रवेश नाही. तेव्हां तू आपल्या घंरी परत निघून जा.

नरेष निराश होऊन मान खाली घालून आश्रमातून जाऊ लागला. जंगलातून जातांना त्याच्यावर उपचार करणारा भिल्ल त्याला समोरून येतांना दिसला.

त्यांला पाठशाळेजवळ पहाताच नरेषला एक शंका आली. त्याने जवळ उभ्या असलेल्या एका विद्यार्थ्यांस विचारले–"अरे मला सांग, हा जंगलात रहणारा कोण आहे?"

त्यावर त्या मुलाने त्याला सांगितले– "अहो महाराज, हा माणूस जंगलात रहाणारा नाही, परंतु जिज्ञासू मुलांना जादुटोणा, मंत्रतंत्र, शिकविणारे आचार्य आहेत. आज त्यांनी जंगली माणसाचा वेष धारण केला आहे."

ते उत्तर ऐकताच नरेषने आपल्या पायाकडे वाकून पाहिले. परंतु त्याला तेथे सांप चावण्याचे चिन्ह किंवा जखम काहीच दिसले नाही. तेव्हां त्याच्या लक्षात यायला वेळ लागला नाही की, गुरूंनी त्याची कशी परिक्षा घेतली. त्यामुळे तो लज्जित होऊन आपल्या घरी परत गेला.

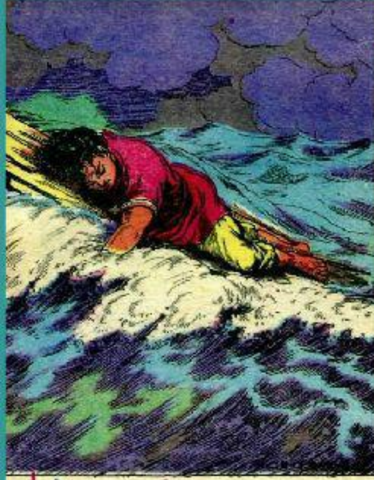

[१४]

[तांडेलाने शत्रुशी लढण्याकरीतां आपल्या गुलामांना कंदेतून मुक्त केले. परंतु तांडेलाच्या क्रुर वागण्याने बेजार होऊन गुलामांनी पिंगळचे म्हणणे मान्य करून त्याला आपला नायक केले. आणि तांडेलाला मारून टाकले. त्या जहाजांच्या टकरीने जहाजे फुटून गेली पिंगळ उडून लांब समुद्रात जाऊन पडला-ह्याच्या पुढे वाचा···]

समुद्रात पडताच पिंगळ एकदा खाली बुडाला. काही क्षणाने पुन्हां पाण्यावर आला. येताच त्याने चौफेर दृष्टी टाकली. त्याने पाहिले तर दोन्ही जहाजे फुटून जाऊन त्याचे तुकडे तुकडे समुद्राच्या पाण्यात पसरले होते व अनेक माणसांच्या किंकाळ्या, आरडाओरडीने साऱ्या परिसरात हाहा:कार माजला होता. समुद्रातील दृष्य अत्यंत भयंकर होते. दोन जहाजांच्या बुडण्याने अत्यंत कठिण समस्या निर्माण झाली होती. प्रत्येक जण जीव वाचविण्याकरीता धडपड करीत होता. जसे काही क्रुर श्वापदाच्या जबड्यातच जात असल्यासारखे. ते सर्व पाहून पिंगळचे मन कासाविस झाले.

समुद्राच्या तुफान लाटांमुळे पिंगळला दम लागत होता. जवळपास दुसरी कोणतीच बोट दिसत नव्हती. लांबवर

पर्यंत पाण्याशिवाय दुसरे काहीच नजरेस पडत नव्हते त्यामुळे पोहून जायची त्याची हिम्मत होत नव्हती. अशी दशा त्याचीच नाही तर सर्व जणांची झाली होती. पण त्यामुळे त्याला एकप्रकारे आनंद व दुसऱ्या बाजूने दु:ख होत होते.

पिंगळला समजत नव्हते की कोणत्या दिशेने पोहत गेले तर जीव वाचवणे सोपे जाईल. आणि नुसतेच पोहत रहाणे म्हणजे जीव धोक्यात घालण्यासारखे होते. समुद्राच्या लाटा त्याला इकडून तिकडे फेकत होत्या. त्यामुळे मरणाच्या भीतीने जसा माणूस हवालदिल होतो. तशी पिंगळची अवस्था झाली होती. शेवटी त्याची जिवंत रहाण्याची आशा थोडी थोडी नष्ट होऊ लागली.

एक तास तो तसाच लाटांचा मार खात इकडून तिकडे फेकला जात होतो. त्याला कळून चुकले की; आता मरण निश्चितच आहे. त्याने तो निराश झाला. तेवढ्यात त्याच्या हाताला एका वस्तूचा स्पर्श झाला. त्याने मोठ्या शर्थीने ती वस्तू पकडायचा प्रयत्न केला व हाताने ती वस्तू घट्ट पकडली.

तेव्हां त्याला आईचे शब्द आठवले– "मुला दैव नेहमी तुझ्या पाठीशी राहील. त्याच्या आधी त्याचा देवावरचा विश्वासच उडून गेला होता. तो निराश झाला होता. त्याला एकच काळजी लागून राहिली होती की; आपल्या पाठीमागे आपल्या म्हाताऱ्या आईचा सांभाळ कसा होणार. तसे म्हणायला त्याने तिच्याजवळ खूप धन संपत्ती व जादुची थैली दिली होती. की त्यामुळे तिच्या खाण्यापिण्याचे तर हाल होणार नाहीत. त्याचा आपल्या भावांवर अजिबात विश्वास नव्हता. त्या भावांच्या आठवणीनेच त्याचे काळीज हेलावले. परंतु त्याला आशा वाटत होती की, एक ना एक दिवस आपण नक्कीच काठाला जाऊन लागू.

पिंगळच्या हाताला लागलेली वस्तू दुसरी तिसरी नसून जहाजातील ठेवलेल्या पेटाऱ्यांची एक लाकडी फळी होती. तशात बुडत्याला काडीचा आधार तशी अवस्था पिंगळची झाली. त्याने ती फळी ओढून घेतली व त्यावर तो खाली मान घालून पडला. आता केव्हांनां केव्हां तरी किनाऱ्याला जाऊन पडू ही आशा त्याला वाटू लागली. मरणाच्या भीतीने त्याची तहानभुक सुद्धां पळून गेली होती.

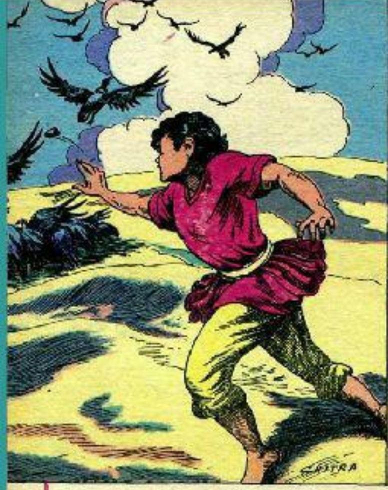
लाकडी फळी समुद्रात हेलकावे खात जात होती. पिंगळने त्या फळीला घट्ट पकडून ठेवले होते. फळी हातातून निसटून गेली तर, इतकावेळ त्याने मरणाच्या भीतीने चोहोबाजूला काय चालले आहे हे सुद्धा पाहिले नव्हते.

कित्येक तास लोटले. सूर्यास्त झाला. चोहोबाजूला काळोख दाटू लागला. समुद्राच्या भिषण लाटांच्या आवाजाने व माऱ्याने त्याला अजिबात समजत नव्हते, थोड्या वेळाने तहानेने त्याच्या घशाला कोरड पडू लागली. त्यानें तसेच समुद्राचे थोडे पाणी प्याले. परंतु त्याने त्याच्या पोटात ढवळून त्याला उलटी झाली. थोड्यावेळाने त्याच्या पोटात भूकेने दुखू लागले. पोटात आगीचा डोम उठला." व समुद्राच्या भयंकर लाटा .व मरणाची भीती ह्यानेच त्याला ग्लानी आली.

जेव्हां त्याने डोळे उघडले. तेव्हां त्याने पाहिले तो अशा ठिकाणी येऊन पडला होता की, वर- निळेभोर आकाश व खाली तापलेली वाळू की जसे काही शरीर म्हणजे चूली घातलेले लाकूडच.

ही परिस्थिती पिंगळला मजेदार वाटली. तो मानवर करून आपण कुठे आहोत हे अजमावण्याचा प्रयत्न करू लागला. थकलेल्या अवस्थेत सुद्धा त्याने मान वळवून इकडे तिकडे बघण्याचा प्रयत्न केला. एका गोष्ट पाहून त्याच्या आनंदाला पारावार उरला नाही. त्यांनी जेवढे लांबवर पहाता येईल तेवढे पाहीले. तो वालूकामय प्रदेश होता. पिंगळच्या आनंदाला आता उधाण आले. तशाही स्थितीत अगांत खूप ताकद' असल्याच्या आवेशात तो हात टेकून

उठण्याचा प्रयत्न करू लागला. तर अर्धे अंग समुद्राच्या पाण्यातच होते. व पाठीमागे समुद्राचे शांत पाणी सरोवरा-सारखे वहात होते.

पिंगळला कळून आले की; आपण कोणत्या ठिकाणी येऊन पोहचलो आहोत. एका बाजूला विशाल सागर तर दुसऱ्या बाजूला वाळवंट!

पिंगळने घडपडत दोन पावले उचलली. सूर्याचा ताप सहन न झाल्यामुळे डोळ्यावर हात ठेऊन त्याने लांबवर पाहिले. थोड्या-दूरवर काही गिधाडे उडतांना त्याला दिसली. ती एकाच बाजूने उडत जात नव्हती तर एका विशिष्ट ठिकाणी उडत खाली येत होती.

पिंगळच्या मनात थोडी आशा निर्माण झाली. त्याने विचार केला की, गिधाडे जिथे उडत आहेत. तेथे एक तर गांव असावा नाहीतर पाण्याचे डबके तरी असावे. तसा विचार येताच त्याच्या अंगात एकदम सहस्त्र हत्तीचे बळ आले. त्याने आपली दृष्टी गिधांडाच्या दिशेने केंद्रित केली व तो तापलेल्या वाळूतून सपासप चालू लागला.

थोड्या वेळात गिधाडे जेथे उडत होती. त्या ठिकाणी तो जाऊन पोहोचला. तेथे वाळूत पडलेल्या वस्तूवर ती जाऊन बसत होती ते पाहताच त्याला अत्यंत किळस आली.

एका माणसास एका खडकाला हातपाय बांधून मारण्यात आले होते. त्याला ती गिधाडे टोचून टोचून खात होती.

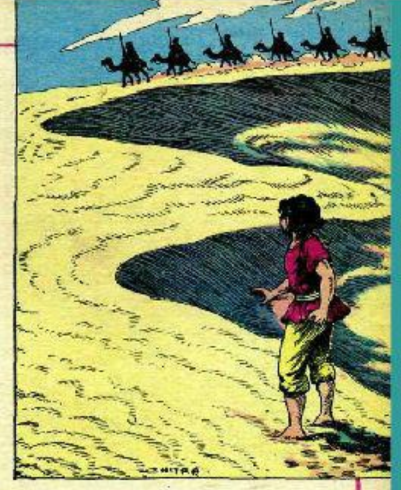
पिंगळने एक क्षणभर त्या माणसाकडे निरखून पाहिले व खाली वांकून एक दगड हातात घेतला व गिधाडांच्या दिशेने भिरकावला. सर्व गिधाडे आकाशांत उडाली. काही परत येण्याकरीता झेपावू लागली.

पिंगळ त्या माणसाच्या जवळ जाऊन पोहोचला. त्याचे डोळे बंद होते. त्याने तो जिवंत असावा असा विचार करून त्याच्या छातीवर हात ठेवून पाहिला. परंतु छातीचे ठोके बंद पडले होते व तो मेलेल्या अवस्थेत होता.

पिंगळला कल्पनाच करवत नव्हती की, अशा ठिकाणी ह्या माणसाला कोणत्या कारणांकरीता, अशी कडक शिक्षा दिली गेली असावी. अचानक त्याच्या डोक्यात एक कल्पना आली. अशा तऱ्हेची शिक्षा म्हणजे जवळपास नक्कीच मनुष्यवस्ती असावी.

आता सर्वात आधी कुठली गोष्ट करावी. याचा तो विचार करू लागला. प्रथम तहान भागवण्या करीता पाणी शोधले पाहिजे ते कुठे मिळेल? त्यानंतर खाणे कुठे मिळेल? खाणेपिणे मिळाले नाही तर जास्त दिवस जगणे मुष्किल. आणि काहीच मिळाले नाही तर भुकेने तडफडून बेशुद्ध पडण्याची पाळी येईल व बेशुद्धावस्थेत कोणीही जीवजन्तु आपल्यावर तुटून पडण्याची शक्यता आहे. त्यामुळे शरीरात ताकद येण्यास खाण्यापिण्याचा शोध काढलाच पाहिजे. परंतु अशा वाळवंट व समुद्रात खायला प्यायला कोठून मिळणार. तो काळजीत पडला.

पिंगळ जेव्हां विचारात मग्न होता. तेव्हां खूप दूरवरून जाणाऱ्या उंटांच्या कळपातील उंटांच्या मालकाने आपल्या दूर्बिणीने पिंगळला व त्या मेलेल्या माणसाला

आणि उडालेल्या गिधाडांना पाहिले होते. दुसऱ्याक्षणी त्याने आपल्या उंटाना पिंगळच्या दिशेला जाण्याचा इशारा केला. उंटाच्या जोरदार पळण्याने वाळवंटातील वाळू उंच उडू लागली.

लांबवर उडत असलेली धूळ पाहून पिंगळला आश्चर्याबरोबर खूप आनंद झाला. उंटाच्या तापयांना पाहून त्याला धूळ उडण्याचे कारण समजले. त्याला एक प्रकारे आनंद व त्याबरोबर भीतीपण वाटू लागली. त्याला वाटले वाळवंटातील कोणी लुटारू असले तर आता आपले मरण हे निश्चित. परंतु पळून जावे तर आजूबाजूला तशी लपण्यासारखी

जागा नव्हती. आणि पळायला ताकद नव्हती. तो एक पाऊलही उचलू शकत नव्हता.

उंटाचा कळप त्याच्या अगदी जवळ आला. उंटांच्या मालकाचा इशारा मिळताच प्रत्येकजण उंटावरून खाली उतरला आणि त्यांनी पिंगळला गोलाकार घेरले. उंटाच्या मालकाने उतरून जवळ जात पिंगळला पायांपासून डोक्यांपर्यंत निरखून पहात म्हटले–"तू पाताळ भैरवीचा अनुचर तर नाहीस नां?" नंतर त्या मेलेल्या माणसाला खाली वाकून पहात आपल्या लोकांकडे वळून म्हणाला–"हा मेलेला माणूस आपल्याच साथिदारांपैकी एक दिसतो आहे. आपल्या किल्लयावर पहारा देणारे आणखी लोक कोठे गेले? आपला किल्ला तर भैरवीच्या स्वाधिन झाला नाही नां?"

तेवढ्यात उंटावरील एका सैनिकांने आपल्या भाल्याचे टोक पिंगळला लावत म्हटले–"खरं खरं सांग, तुझा मालक भैरवनाथ कुठे आहे? हे प्रश्न ऐकून पिंगळला काहीच समजेनासे झाले. बहुदा भैरवनाथ हा लुटारूच्यां टोळीचा नायक असावा. तर मग हे लोक कोण असावेत? त्याने मनांतल्या मनात विचार केला.

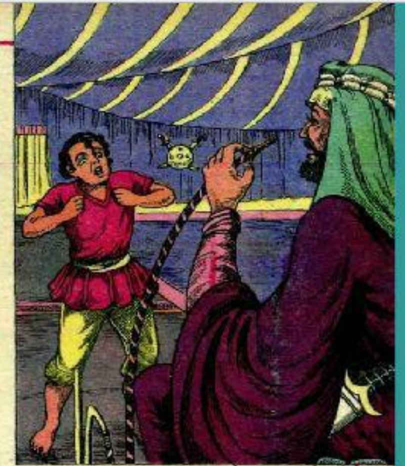
पिंगळ म्हणाला–" मी कोणाचाच साथिदार नाही, नशिबाने थारा न दिलेला असा मी आहे, ह्या महाभयंकर समुद्रात वादळामुळे माझे जहाज फूटून गेले. दैवाच्या कृपेनेच मी वांचून ह्या समुद्राच्या किनाऱ्याला येऊन पडलो आहे. ह्या माणसास जिवंत आहे असे समजून गिधांडापासून वाचविण्यां करीता मी येथे धडपडत आलो. मला हा देश व वाळवंट कोणता आहे हे सुद्धा माहित नाही.

त्यावर फिरून उंटाच्या मालकांने पिंगळला निरखून पाहिले. व उत्साहीत करण्याच्या इच्छेने विचारले–जर तुझे म्हणणे खरे असेल तर तुला घाबरण्याचे काहीच कारण नाही. आणि जर खोटे असेल तर आताच तुझे तुकडे तुकडे करून ह्या गिधांडाना खायला घालीन. आता तू जेथे उभा आहेस. हा आफ्रिकेच्या जवळील समुद्रकिनाऱ्यावरचा अरबी प्रदेश आहे. मी नवाब साहेबांच्या उंटाच्या ताफ्यांचा नायक आहे. आता तू न भीता सर्व खरं सांग. तुमची नाव समुद्रात कशी फुटली. आणि तू ह्या किनाऱ्याला कसा येऊन लागलास?"

पिंगळला ते लोक लूटारू चोर नाहीत. हे ऐकूनच खूप बरे वाटले. परंतु अरब देशातील नवाबाचे सैनिक आहेत. तेव्हां ह्या देशातील उंटाच्या कळपाचा नायक काय कशाही स्वभावाचा असू शकेल आणि आता तर आपल्याला प्राणांची भीती नाही. तेव्हां पूर्वीचे सर्व सोडून जेथून. आपण तांडेलाचे गुलाम झालो तेथून सर्व गोष्ट ह्यांना सांगायला काहीच हरकत नाही.

त्याच विचाराने पिंगळने जेथून तो जहाजावर गुलाम म्हणून पकडला गेला. आणि दोन्ही जहाजांमध्ये काय काय घडले ते सविस्तर त्यांना सांगितले.

ते सर्व ऐकून उंटांचा नायक संतोषाने हसला व त्याने विचारले–"तर आता ह्या गोष्टीची शंका नाही की, ज्या जहाजांनी तुमच्या जहाजावर हल्ला केला त्यात सुद्धा गुलांमच असावेत."

होय, होय! ह्यात शंका करण्याचे कारणच नाही. मीच त्यांच्या जहाजातील नायकांशी एकजुटी करण्याच्या विचार बोलून दाखविला. परंतु त्याने ते मान्य केले नाही. तेव्हां मीच समजलो की, ते जहाज सुद्धा गुलांमाची खरेदी-विक्री करण्याचे व्यापारी जहाज आहे." पिंगळने उत्तर दिले.

उंटाच्या नायकाने होकारार्थी मान हलविली व म्हणाला–"माझे नाव हसन गौरी आहे. तू पण अनेक लोकांचे नेतृत्व केलेस, त्यामुळे तू माझ्या बरोबरीचा आहेस. आता तू मला माझ्या नावाने हाक मारायला हरकत नाही. आम्ही

सर्वजण भैरवनाथ नावाच्या वालूकामय प्रदेशातील डाकूंचा खतमा करण्याच्या इराद्याने इथे पहारा देत आहोत. येथील किल्लयाच्या रक्षणा करीता ठेवलेला तो आमच्या पैकीच एक होता. तो मारला गेला परंतु मला समजत नाही भैरवनाथाने ह्याला कसे कैद केले? असे म्हणत तो आपल्या साथीदारांकडे वळून त्यांना म्हणाला–"आजपासून ह्या माणसांस आपल्या साथिदारांपैकी एक समजा, बिचारा भूकेने व्याकूळ झाला आहे. ह्याला ताबडतोब खायला प्याला द्या."

हसन गौरीच्या ह्या बोलण्याने पिंगळच्या जिवात जीव आला. सैनिकांच्या कडून मिळालेल्या रोटया खाऊन त्याने पाणी प्याले. दुसऱ्या क्षणीच एक उंट दाखवत हसन पिंगळला म्हणाला–"हा एक उंट आजपासून तुझा आहे. आता आपल्याला येथून जायला पाहिजे. माझा अंदाज आहे की, भैरवनाथाने अक्षय किल्ला बळकावला असावा.

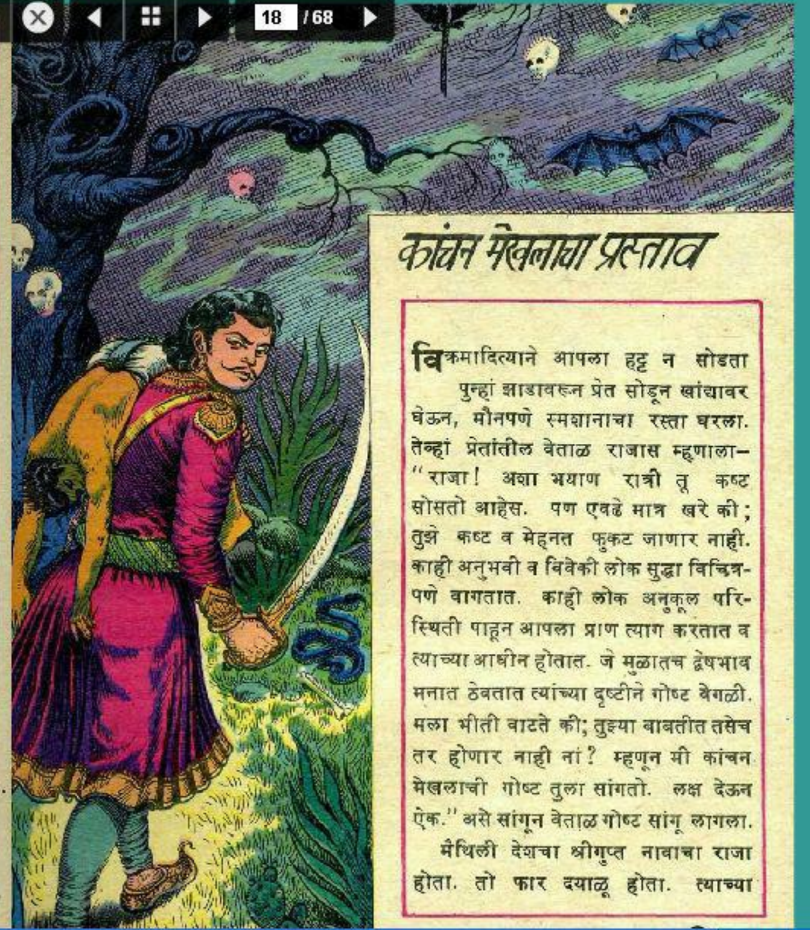
असे म्हणत तो एका सैनिकांकडे वळून म्हणाला–ह्या मृत माणसाला एका उंटावर टाका. आपण ह्याची अक्षय किल्लया-जवळ समाधी बांधू ह्याला गिधाडांनी खाल्ले तरी आपल्याला पाप लागेल.

त्यानंतर थोड्यावेळाने तो उंटाचा ताफा तेथून निघाला. वाळवंटातून उडणाऱ्या वावटळीला मागे टाकीत टाकीत सूर्यास्ता पर्यंत ते अक्षय किल्लयाच्या जवळ येऊन पोहोचले. किल्लयाजवळ एकदम शांत आणि निर्मनुष्य होते. त्याला आश्चय वाटू लागले की, नेहमी किल्लयाजवळ माणसांची वर्दळ असे, आज अशी एकदम स्मशानासारखी शांतता कशी?

हसन गौरीने पिंगळकडे वळून भुवया उंचावत आश्चर्य चकित होऊन पाहीले आणि किल्लयाकडे पाहून हात हलविला.

(क्रमश:)

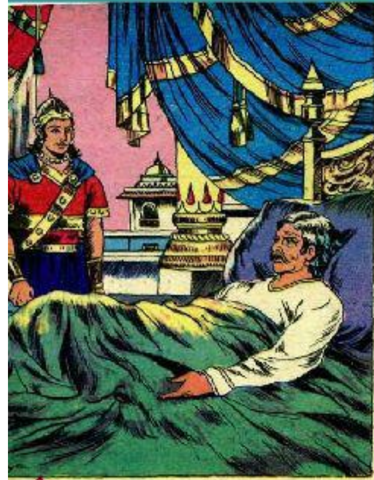

कांचन मेखलाचा प्रस्ताव

विक्रमादित्याने आपला हट्ट न सोडता पुन्हां झाडावरून प्रेत सोडून खांद्यावर घेऊन, मौनपणे स्मशानाचा रस्ता धरला. तेव्हां प्रेतांतील वेताळ राजास म्हणाला–"राजा! अशा भयाण रात्री तू कष्ट सोसतो आहेस. पण एवढे मात्र खरे की; तुझे कष्ट व मेहनत फुकट जाणार नाही. काही अनुभवी व विवेकी लोक सुद्धा विचित्र-पणे वागतात. काही लोक अनुकूल परि-स्थिती पाहून आपला प्राण त्याग करतात व त्याच्या आधीन होतात. जे मुळातच द्वेषभाव मनात ठेवतात त्यांच्या दृष्टीने गोष्ट वेगळी. मला भीती वाटते की; तुझ्या बाबतीत तसेच तर होणार नाही नां? म्हणून मी कांचन मेखलाची गोष्ट तुला सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

मैथिली देशचा श्रीगुप्त नावाचा राजा होता. तो फार दयाळू होता. त्याच्या

राज्यातील प्रजा अत्यंत सुखी होती. त्याच्याकडे कुलवान नावांचा एक अतिशय हुषार मंत्री होता. तो नेहमी राजाला योग्य तो सल्ला देत असे. मंत्र्याच्या गुणांवर व त्याच्या हुषारीवर राजाचा अतिशय विश्वास होता. त्यामुळे त्याच्या सल्यानेच राजा राज्य करी. अशा तऱ्हेने बरीच वर्षे लोटली. राजा श्रीगुप्त आता वृद्ध झाले. त्यातच त्यांना बरा न होणारा आजार झाला व त्यानां कळले की; आता आपण जास्त काळ जगणार नाही. तेव्हां त्याने आपला मुलगा चंद्रगुप्त ह्याचा राज्याभिषेक करविला. त्याने आपल्या मुलाला जवळ बोलावले व समजावून सांगितले–

"मुला, तू आपल्या मंत्र्याच्या सल्याशिवाय कोणतीही गोष्ट करू नकोस. राज्यकारभात ते माझ्यापेक्षांही कितीतरी पटीने अनुभवी आहेत. त्यांनी सांगितलेल्यात आपला फायदा आहे असेच समज." असे सांगून राजाने आपला प्राण सोडला.

चंद्रगुप्तने आपल्या वडिलांना वचन दिले व कुलवानाला आपला मंत्री म्हणून नेमले.

एकदा चंद्रगुप्तने कुलवानाला शेजारच्या देशाचा राजा जयपाल ह्याच्याबद्दल काही गोष्टी सांगून म्हटले–"मला खात्री आहे की, जयपाल हळूहळू राज्यविस्तार वाढविण्याच्या विचारात आहे व तो त्याकरीता आपल्या राज्यावर चाल करून येईल. तेव्हां आधी आपणच त्यांच्यावर चाल करून जावे ह्यासंबंधी आपला काय निर्णय आहे?

कुलवानाने थोडा वेळ विचार केला व चंद्रगुप्तला म्हणाला–"महाराज, ह्या गोष्टींचा आपण विचार करू नये."

त्याचे म्हणणे ऐकून चंद्रगुप्तला खूपच आश्चर्य वाटले. त्याला अतिशय विश्वास वाटत होता की; आपल्याशी मंत्री सहमत होईल.

"तुम्ही काय! युद्ध आपल्या राज्य विस्तारा करीताच करणार आहात नां? आणि जर त्यात आपला पराजय झाला आणि आपले अर्धे अधिक सैन्य नष्ट झाले तर अशा परिस्थितीचा गैरफायदा घेऊन दुसरा कोणताही राजा आपल्यावर हल्ला करेल. तेव्हां आपल्याचा राज्याला-जास्त धोका असण्याची शक्यता आहे." कुलवान म्हणाला.

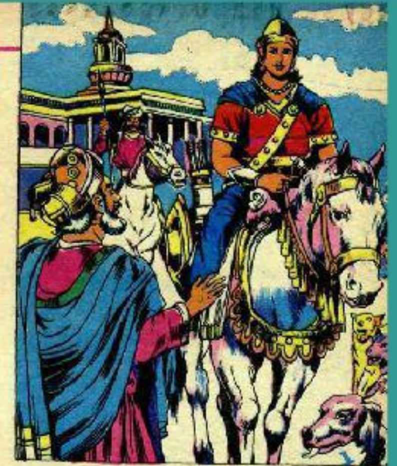
मंत्र्याचे म्हणणे चंद्रगुप्तला पटले नाही. तरी पण आपल्या वडिलांपासूनचा अनुभवी म्हणून त्याने युद्ध न करण्याचे ठरविले.

ह्यानंतर एका आठवड्याने चंद्रगुप्त शिकारीला जाण्यास निघाला. तेव्हां मंत्र्याने त्यांना अडवून न जाण्याबद्दल सांगून म्हटले–"महाराज, आजचा दिवस शिकार करण्यास योग्य नाही. आपण दोन दिवस थांबून मग जा वे.

असे म्हणताच चंद्रगुप्तचा सारा उत्साह मावळला. त्याने मंत्र्याला विचारले–"तुम्ही ह्याचे काय कारण असावे ते नाही सांगितलेत."

"चार पांच तासाच्या आत भयंकर तुफान वादळ व पाऊस येणार आहे, आणि जंगलात अशा परिस्थिति कुठेही आसरा मिळणे शक्य नाही. आणि अशी वेळ शिकार खेळायला योग्य नाही." कुलवान म्हणाला.

चंद्रगुप्तने मंत्र्याचे म्हणणे मान्य करून शिकारीला जाणे रद्द केले. परंतु चार-

तासानंतर सुद्धा पाऊस पडला नाही. तसे आकाशात काळे ढग दिसत होते.

तेव्हां चंद्रगुप्तने मंत्री कुलवानाला बोलवणे पाठवले व विचारले–"आपण मला पाऊस पडेल म्हणून संमती दिली नाहीत. पण पाऊस काही पडला नाही."

मंत्री स्मित हास्य करीत म्हणाला–"असेही होते की; राज्यात पाऊस पडला नसेलही परंतु जंगलात भरपूर पडला असेल. माझा अंदाज आहे की, जंगलात भरपूर पाणी चिखल झाले असेल.

मंत्र्याच्या तोंडचे हे बोलणे ऐकून आपल्या शंकेचे निवारण करण्याकरीता चंद्रगुप्ताने काही शिपायांना जंगलात पाहून येण्यास

घाडले. जंगलात खूप पाऊस पडला आहे. व त्यामुळे वाटेतील नदी नाले यांना पूर आले आहेत शिपायांनी येऊन सांगितले.

असेच दोन महिने लोटले. तेव्हां कुलवानाने राजाचे दर्शन घेत म्हटले– "महाराज, गुराख्यांकडून असे कळले आहे की; थोड्या दिवसांतच राजा जयपाल आपल्या राज्यावर हल्ला करणार आहे.

ते ऐकताच चंद्रगुप्त थोड्या रागानेच म्हणाला–"होय कां? मी तर काही दिवसांपूर्वीच त्यांच्या देशावर हल्ला करावयाचा म्हणत होतो. त्यावेळेस आपण मला नकार दिलात कां. तर आपल्या राज्यातले सैन्य कमी होईल म्हणून नां!

कुलवान नम्रतेने म्हणाला– "महाराज, आपले म्हणणे अगदी बरोबर आहे. आपणच हल्ला केला काय किंवा शत्रुसैन्य आपल्यावर चालून आले काय ह्यात दोन्ही राज्यातले सैन्य नष्ट होणारच. त्यामुळे राज्याची व प्रजेची हानी होतेच."

ह्यावर चंद्रगुप्तने कुलवानाकडे विकृत हास्य करून पहात म्हटले–"तर आता आपण मला सल्ला द्याल की; तू युद्ध न करता त्याला शरण जा."

"तशी काही जरूर नाही. सैन्य बळ पहाता जयपालच्या तोडीस तोड आपले सैन्य आहे. तर त्याच्याबरोबर मैत्रीचे सबध जोडले तर जास्तच चांगले होईल. तशी संधी पण चालून आली आहे. त्याची एकुलती एक कन्या उपवर आहे तिच्याशी आपण लग्न केलेत तर आपला मान पण राहील." त्याने सल्ला दिला.

चंद्रगुप्तला माहित होते की; जयपालची मुलगी कांचनमेखला अत्यंत रूपवती आहे. त्यालाही मनापासून तिच्याशीच लग्न करावे असे वाटत होते. तेव्हां त्याने मंत्री कुलवान ह्याचे म्हणणे मान्य केले.

कुलवानाच्या तर्फे आलेला संदेश पाहून जयपाल अत्यंत आनंदित झाला. त्याने आपल्या मुलीला बोलावून ती गोष्ट तिला सांगितली. व त्याबद्दल तिची अनुमति विचारली. राजकुमारी कांचन मेखला यावर विचार करीत म्हणाली– "बाबा, आपण तर राजा चंद्रगुप्तच्या राज्यावर हल्ला करणार होतात. अशा परिस्थितीत हा विचार कोणी मांडला?"

"मुली, मनापासूनच हि गोष्ट मला माहित आहे की; केव्हां ना केव्हां तरी राज्यविस्ताराच्या आशेने राजा चंद्रगुप्त आपल्यावर चाल करून येईल राजा जयपाल म्हणाला.

"चंद्रगुप्तच्या राज्यावर हल्ला, करणार हे समजताच त्याने माझ्याशी लग्न करून आपल्या बरोबर संबंध जोडण्याचा प्रस्ताव मांडला. मला वाटते ह्या पाठीमागे काही गुढ तर नाही?"

राजा जयपाल शांतपणे म्हणाला– "चंद्रगुप्तचा मंत्री कुलवान अत्यंत हुषार व धोरणी आहे. राज्यकारभारात अनुभवी आहे. त्यानेच सल्ला दिला असावा."

कांचनमेखला ह्यावर उपहासाने म्हणाली–"मी असे ऐकले की; चंद्रगुप्त आपला मंत्री कुलवान ह्याच्या अनुमती शिवाय जंगलात शिकारीला सुद्धा गेला नाही. सारी कामे तो मंत्र्याच्या सल्या शिवाय करीत नाही शेवटी माझ्याशी लग्न सुद्धा त्याच्या सल्लया करतील व माझा त्याग सुद्धा करतील. तेव्हां तुम्ही त्यांना

कळवा की; चद्रगुप्तने मंत्री कुलवान ह्याला देशाबाहेर हाकलून देण्याची शिक्षा दिली तरच मी त्याच्या बरोबर लग्न करायला तयार आहे." जयपालने तसा निरोप राजा चंद्र-गुप्तकडे पाठविला. त्याचा तसा निरोप ऐकून राजा चंद्रगुप्त क्रोधाने लाल झाला. व दरडावत म्हणाला-"जयपालची ही हिंमत?"

मंत्री कुलवानाने राजाला शांत करीत म्हटले–"महाराज, मी आपल्या पूर्वजांच्या प्रसेन राज्यात जाऊन माझे उर्वरित आयुष्य घालवतो. मला आज्ञा द्यावी."

ह्यानंतर एका आठवड्याने राजा चंद्रगुप्तने जयपालच्या राज्यावर हल्ला केला परंतु जयपालने न लढता त्याच्या बरोबर

मैत्रिचे संबंध स्थापन केले. त्यानंतर चंद्रगुप्तने कांचनमेखला बरोबर विवाह केला.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, कांचनमेखलाचे हे वागणे अयोग्य वाटत नाही कां? तिने आपला निर्णय का बदलला? तिने तर असा संदेश पाठवला होता की; राजा चंद्रगुप्तने जर आपल्या मंत्र्याला दंड देऊन राज्याबाहेर काढले तरच ती त्याच्याशी विवाह करेल असे असतांना तिच्या वडिलांनी चंद्रगुप्त हल्ला करून आला असता मैत्रिचे संबंध स्थापन करून आपल्या मुलीचे लग्न त्याच्याशी कसे काय लावून दिले? ह्या शंकाचे समाधानकारक उत्तर माहित असूनही तू दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहितच आहे तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

त्याचे उत्तर देत विक्रमादित्य म्हणाला– "कांचनमेखलाचे वागणे योग्यच आहे. तिला प्रथम पासूनच माहीत होते की; राजा चंद्रगुप्तने आपल्या वडिलांना वचन दिले होते की; मी मंत्र्याच्या सल्लयानेच राज्य करीन. त्यामुळे त्याच्या हो ला हो करूनच तो राज्य कारभार चालवित होता. तो एक प्रकारे परावलंबी होता. त्यामुळे असा माणूस नेहमी आपली बुद्धी घालवून बसतो. व एखाद्याच्या हातातले खेळणे बनतो. परंतु चंद्रगुप्तच्या मध्ये स्वत: निर्णय घेण्याची पात्रता होती. म्हणून त्याने मंत्र्याला राज्याबाहेर हाकलून दिले नाही. व स्वत:ह्याच्या चार्तुयाने जयपालवर स्वारी केली. हि परीक्षा पहाण्याकरीताच तिने मंत्र्याला राज्याबाहेर हाकलून देण्याकरीता राजा चंद्रगुप्तला सांगितले होते. पण त्याने स्वत:ह्याच्या निर्णयाने जयपालच्या राज्यावर हल्ला केला. त्यामुळे हे नक्की होते की; चंद्रगुप्तच्या मध्ये असलेली सुप्त शक्ति बाहेर पडली म्हणून तिने चंद्रगुप्त बरोबर विवाह करण्याचे ठरविले.

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृष्य झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

पैज

रामनाथ काही कामा करीता शेजारच्या गावी जायला निघाला. तेव्हां त्यांची बायको काही कामात गुंतली होती. त्याने जाता जाता तिला हाक मारून बोलावले व सांगितले–"हे बघ, रात्री जर मला घरी यायला उशिर झाला व मी आलो नाही. तर पहाटे पर्यंत नक्की परत येईन."

रामनाथच्या बायकोला माहीत होते की; आपला नवरा रात्रीच्या अंधाराला खूप घाबरतो. त्यामुळे तिने आठवण करून देत नवऱ्याला म्हटले–"अहो! तुम्ही तर रात्रीचा प्रवास करायला घाबरता मग अंधार पडल्यावर कसे काय घरी येणार?"

ते ऐकून रामनाथन थोडेसे खेदाने म्हणाला–"जेव्हां मी काही म्हणेन त्यात नेहमी मोडता घालण्याची तुला संवयच लागली आहे नां? तू बघच मी सकाळच्या आत घरी येऊन पोहोचतो की नाही."

"पोहोचल्यावर बघू हो! तुम्ही आजपर्यंत म्हणाल ती गोष्ट कुठवर खरी होते ते पहाताच येईल" बायको हसत म्हणाली.

त्या पती-पत्नीला वाद-विवाद घालणे म्हणजे काही विशेष वाटत नव्हते. परंतु कुठलीही गोष्ट बायको म्हणले तशीच होणे हे एक प्रकारचे रामनाथला लाजीरवाणे वाटण्यासारखे होते. म्हणून घरातून जाता जाता त्याने निश्चय केला की कोणतेही कारण न काढता सकाळच्या आत घरी पोहचायलाच पाहिजे.

तो जाता जाता गावाची हद्द सुद्धा ओलांडून गेला नाही. तो शेजारच्या गावचा एक माणूस भेटला. रामनाथने त्याला ओळखले व विचारले–"अरे जगन्नाथ, काय मलाच भेटायला येत आहेस कां?

"हो बाबा! छोटे पंडीत काही कामाकरीता बाहेर गांवी गेले आहेत. आपल्याला

एका आठवड्याने भेटायला सांगितले आहे." जगन्नाथ म्हणाला.

रामनाथ म्हणाला–"ठिक आहे, असे म्हणत तो घरी परत यायला निघाला. परंतु वाटेत त्याचा मित्र गोविन्दच्या घरी जाऊन त्याने ती गोष्ट त्याला सांगितली.

"तर आता असे केले पाहिजे ? तू सरळ आपल्या घरी परत जा." गोविंदने रामनाथला सांगितले.

"नाही, नाही. मी गुपचुप आज तुझ्याच घरी राहीन. रात्र होताच घरी परत जाईन ह्याकरीता मी बायको बरोबर पैज लावली आहे. त्यात मला यश आले पाहिजे." रामनाथ मित्राला म्हणाला.

गोविंदाने त्याचे म्हणणे ऐकले. त्याची बायको मोहरी गेल्यामुळे गोविंदने आपल्या अजून दोन मित्रांना बोलावून आणले व पत्ते खेळत बसले. वेळ न समजून पहाटे पहाटे सर्वजण झोपी गेले. जेव्हां ते उठले तेव्हां सकाळचे अकरा वाजून गेले होते. उन्ह डोक्यावर आली होती.

गोविंदने रामनाथकडे केविलवाण्या नजरेने पाहिले व म्हणाला–"मित्रा! तुझ्या बायकोचे म्हणणेच खरे ठरणार दिसते. तू तर दुपारचाच घरी पोहचणार आहेस."

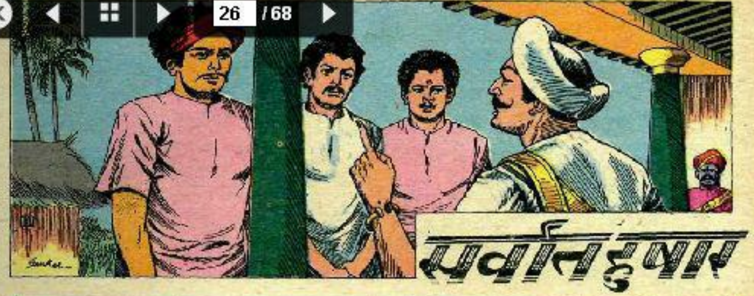
रामनाथला अतिशय दुःख झाले त्याने गोविंदला म्हटले–"आज मी रात्र पडल्या-वरच घरी जाईन."

रात्रीच्या वेळी परतलेल्या नवऱ्याला पाहून रामनाथची बायको त्याला म्हणाली– "शेवटी मी म्हणाले तेच खरे झाले नां ? काल रात्री आलाच नाहीत तुम्ही ?

"तू सांगितलेस तसे झाले असते तर त्याचा काय फायदा म्हणून मुद्दामच रात्र करून घरी परत आलो." रामनाथ म्हणाला.

रामनाथच्या बायकोला समजेना की, नवऱ्याच्या अशा वागण्यावर हसावे की रडावे ती नवऱ्याचा चेहरा निरखीत गप्प बसून राहिली.

सर्वात हुषार

धर्मपुर गावचा पाटील चौधरी रामप्रसाद ह्याला एकच नाद होता. तो म्हणजे गावातील अनेक लहान-मोठ्या माणसांना एकत्र बोलावून त्याच्यांसमोर अनेक प्रश्न उभे करणे व त्या प्रश्नांना योग्य ती उत्तरे मिळाली तर, त्या लोकांना वेगवेगळ्या तऱ्हेची बक्षीसे देऊन, स्वतः आनंद उपभोगणे. एकदा त्याच्या डोक्यात एक कल्पना आली. आपल्या गावात जास्तीत जास्त हुषार माणूस कोण असावा ?

त्याकरीता त्याने गावातल्या अनेक लोकांना बोलाविले व सर्वात हुषार कोण आहे असा प्रश्न केला ? तेव्हां सगळ्यांनी एकच उत्तर दिले "हे काय ! आपल्याला माहित नाही ? आपल्या गावात हरी, गिरी व सुरी ह्याच्यांहून हुषार कोणी आहे कां ? हे उत्तर ऐकून पाटलाचे काम आणखीनच सुलभ झाले.

एके दिवशी पाटलाने त्या तिघांना बोलावून विचारले "मी लोकांकडून असे ऐकले आहे. तुम्ही तिघेही खूप हुषार आहात. परंतु मला तुमच्या तिघांच्या-मध्ये सर्वात कोण हुषार आहे हे पहावयाचे आहे. त्याकरीता तुम्हांला मी एक प्रश्न विचारतो त्याचे उत्तर देण्याकरीता तुम्ही तयार व्हा.

पाटलाचे बोलणे ऐकून तिघांना खूप आश्चर्य वाटले. त्यांना समजेना की पाटलांनी अशी परिक्षा कां घेण्याचे ठरविले ? त्याच्यां समोर ठेवल्या जाणाऱ्या प्रश्नांचा थोडा फार अर्थ समजावा. त्याशिवाय उत्तरे देणे योग्य नाही. असा विचार करून तिघांनी एका सुरात विचारले- "तर सांगा, पाहू ! ते प्रश्न काय आहेत."

"तुम्हाला तिघांना वेगवेगळ्या वाळ-वंटात खायला प्यायला न देता सोडून देऊन

तुमच्या पैकी जो कोणी आधी येईल त्याला दहा सोन्याची नाणी बक्षिस मिळतील."

मला अशा तऱ्हेचे बुट बनवून द्या, की, त्यांमुळे पायांना वाळू लागणार नाही, आणि वाळू अडकून जाऊन माझ्या चालण्यात फरक पडणार नाही. तेव्हांच मी आपल्या परिक्षेस तयार आहे." हरीने सांगितले.

"मी ह्या गोष्टीचे रहस्य कळून देईन की मी एक कठीण गोष्ट करून कसा बाहेर पडलो. तेव्हां तुम्ही त्याकरीता माझ्याबरोबर आपल्या एका विश्वासू माणसास पाठवा गिरीने पाटलाला सांगितले.

ते उत्तर ऐकून पाटलाला आश्चर्य वाटले व त्याने विचारले–"ह्यात काय मजा आहे की माझा माणूस तुझ्या बरोबर पाठवायचा सरळ सांग तुझा काय हेतू आहे?

"हुषार माणूस नेहमीच आपल्या बरोबर एखादी सोबत ठेवायला पहातो. कोणत्याही कठिण परिस्थितित त्याच्या संमतीने कोणतीही गोष्ट करणे सोपे जाते. त्यातून तुमचा खात्रीचा माणूस तुम्हांला संकटात पडलेला चालणार नाही. त्यामुळे माझा फायदाच होईल. त्याला वाळवंटातून बाहेर पडायला काहीतरी सोपा मार्ग सांगूनच आपण त्याला माझ्या बरोबर पाठवाल.

सुरी म्हणाला–"ही गोष्ट खरी आहे की खूप हुषार माणूस हिमतीने समजुतीने व हुषारीने सर्व गोष्टींना सामोरा जातो. परंतु जाणूनबुजून त्रास सहन करीत नाही. तुम्ही मला मूर्ख समजा, मला काही वाईट वाटणार नाही. ह्या दहा सोन्याच्या मुद्राचा लोभ करून मी माझा जीव संकटात घालणार नाही. मी त्याकरीता असल्या परिक्षा देणार नाही.

हे उत्तर ऐकून पाटलाच्या लक्षात आले की हुषार ह्याचा अर्थ काय? त्याने विचार केला की; हुषारीची परिक्षा पहाण्याकरीता दहा सोन्याची नाणी फुकट घालवणे ह्यासारखी दुसरी हुषारी नाही. त्यामुळे त्याने आपला विचार सोडून दिला व दहा सोन्याची नाणी वाचविली. आणि स्वतःह्यालाच अती हुषार समजू लागला.

एकच वाईट सवय

नारायण हा कुमारस्वामींचा एकुलता एक मुलगा होता. जेव्हां तो लग्ना योग्य झाला, तेव्हां आजुबाजुचे माहितीतले लोक कोणीही नारायणला आपला जावई करून घ्यायला तयार होइनात.

एकदा कुमारस्वामींचा बालपणचा मित्र व्यंकटेश. त्याच्याच बरोबर शाळेत शिकणारा ह्या आपल्या मुलीच्या स्थळांकरीता वराच्या शोधार्थ म्हणून त्यांच्याच गावी आला. व त्याच्या घरी गेला. दोघांमध्ये बराच वेळ बालपणच्या गप्पा गोष्टी झाल्या. त्या गप्पाच्या ओघातच व्यंकटेशने आपल्या मुलीकरीता स्थळ पाहायला आल्याचे सांगितले. व म्हणाला–"मित्रा, आपला मुलगा नारायण ह्याच्या बरोबर माझ्या मुलीचे लग्न झाले तर काय छान होईल! पण मी असे ऐकले की नारायण बरोबर कोणीच संबंध जोडावयास तयार होत नाहीत. काय कारण आहे? त्याच्यामध्ये काही वाईट सवयी तर नाहीत नां?"

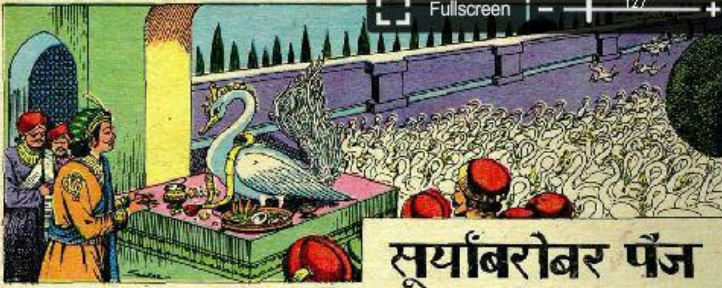
तुम्ही त्यालाच जाऊन विचारत का नाहीत? कुमारस्वामी हसत हंसत म्हणाला.

त्याच दिवशी व्यंकटेशने नारायणला एकटे गाठून विचारले–"मुला, वाईट वाटून घेऊ नकोस तुझ्यामध्ये जुगार खळणे, दारू पिणे अशा वाईट सवयी तर नाहीत नां?

नारायणने झटक्यात उत्तर दिले–"माझ्यात असल्या काही वाईट सवयी नाहीत."

जेव्हां व्यंकटेशने कुमारस्वामीला ही गोष्ट सांगितली, तेव्हां क्षणभर कुमारस्वामी गप्प राहिला व म्हणाला–"माझ्या मुलात हीच एक वाईट खोड आहे. तो कधीही खर बोलत नाही."

सूर्यांबरोबर पैंज

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत होता तेव्हां बोधिसत्वांनी हंसाच्या रूपाने जन्म घेतला. त्यावेळी चित्रकुट पर्वतावर नव्वद हजार हंस रहात होते. त्यात एका हंसांच्या रूपाने बोधिसत्व रहात होते. त्याच्यात अनेक चांगले गुण होते. तो हंस चांगला वेगाने उडत असे. त्यामुळे तो तेथील नव्वद हजार हंसाचा राजा बनला.

अशा अनेक उत्तम गुणांमुळे व शक्तिमुळे सर्व हंस त्याला राजहंस म्हणून संबोधू लागले.

एकदा राजहंस आपल्या कळपा बरोबर तळ्यात् पोहून घरी परतत असतांना वाटेत तो काशी राज्यावरून जाऊ लागला. ते पाहून काशीच्या राजाला आश्चर्य वाटले. त्याला वाटू लागले आपल्या राज्यामध्ये आकाशात सोनेरी हंसांचा गालीचा तर घातला नाही नां! राजाने कुतुहलाने त्या हंसाच्या झुंडीकडे निरखून पाहिले. आकाशात चांदण्यामध्ये जसा चंद्र तसा त्या हंसाच्या मध्ये त्या शोभायमान राजहंसाला पाहून राजा त्याच्यावर मुग्ध झाला.

काशीचा राजा नरेन्द्र त्या राजहंसाचे राजेशाही थाटाचे रहाणे व त्याचे तेजपुंज शरिर व राजोचित वागणे ह्या सर्व गुणांकडे पाहून खूप आंनदित झाला. त्यांनी सुंदर फुलांच्या माळा घेऊन त्यांचा यथोचित आदर सत्कार केला.

राजहंसाने राजाचे अपूर्व आतिथ्य व प्रेमाने केलेला आदर सत्कार स्विकारून आपल्या सर्व परिवारांसमवेत काही काळ तेथेच राहून तो आपल्या घरी परत आला. त्या दिवसांपासून राजाच्या मनांत त्याच्या-बद्दल ओढ निर्माण झाली. त्याचे मन नेहमी राजहंसावरच केंद्रित होऊ लागले व तो दिवसरात्र त्याचाच विचार करू लागला. तो नेहमी डोळे लावून बसू लागला की कोणत्या वेळेस कोणत्या दिशेने राजहंस परत उडत येईल.

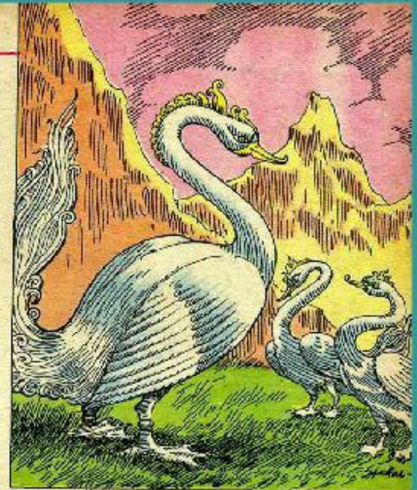
एकदा चित्रकुट पर्वतातील राजहंसाच्या टोळीतील दोन पिल्ले राजहंसाच्याकडे आली आणि म्हणाली–"राजा! आम्ही बऱ्याच दिवसांपासून सूर्याच्या बरोबर पळण्याची शर्यत लावण्याच्या विचारात आहोत.

त्यावर राजहंसाने समजावत सांगितले– "अरे, बाळांनो सूर्याच्या बरोबर पळण्याची शर्यंत कसली? कुठे सूर्य आणि कुठे तुम्ही. सूर्य म्हणजे काय हे तुम्हा पिल्लांना काय समजणार त्याचा वेग तुम्हांला कसा कळणार? तुम्हांला त्याच्या बरोबर पळता येणे शक्यच नाही. पैज लावून तुमच्या जिवाला मात्र धोका आहे. त्यामुळे तुम्ही असे वाईट विचार सोडून द्या."

पण त्या दोन्ही हंसांच्या पिल्लांना ते सांगणे आवडले नाही. परत काही दिवसांनी ती दोन्ही पिल्ले राजहंसाकडे अनुमती मागायला आली ह्याखेपस पण राजहंसाने त्यांना विरोध केला.

परंतु त्या दोन्ही हंसाच्या पिल्लांनी आपला विचार सोडला नाही. त्यांनी परत तिसऱ्यांदा राजहंसाला विचारले. पुन्हा त्यांनी परवानगी दिली नाही.

शेवटी आपली शक्ति व असमर्थता न समजता ती दोन्ही पिल्ले आपल्या राजाचे म्हणणे डावलून उडत उडत युगन्धर पर्वताच्या शिखरावर गेली. ते पर्वताचे टोक इतके उंच होते की; जणुकाही आकाशालाच टेकले आहे असे भासे. ती दोन्ही पिल्ले त्या पर्वताच्या टोकावर जाऊन सूर्याच्या बरोबर पळण्याचा विचार करू लागली.

त्यानंतर राजहंसाने आपल्या सर्व परिवारांची संख्या मोजली. तेव्हां दोन हंस कमी आढळले. तेव्हां ही गोष्ट त्याच्या ताबडतोब लक्षात आली, थोडा विचार केल्यावर ती गोष्ट काळजी करण्या-सारखी त्या आहे असे समजून तो चिंतातूर झाला. परंतु परिस्थिती आता काळजी

करण्यासारखी होती? त्याना कुठल्या ना कुठल्यातरी प्रकाराने वाचवावे.

राजहंस उडत लगेच युगन्धर पर्वताच्या शिखरावर पोहोचला. आणि हंसांच्या पिल्लांना दिसणार नाही अशा तऱ्हेने एका जागी लपून बसला. दुसऱ्या दिवशी सुर्योदय होताक्षणीच ते दोन्ही लहान हंस सूर्याबरोबर पळण्या करीता उडू लागले. राजहंसाने सुद्धा त्यांचेच अनुकरण केले.

त्या दोन्ही हंसातील लहान हंस दुपार पर्यंत उडत राहिला आणि पंखाच्या वेदनेने चक्कर येऊन खाली पडू लागला. पडता-पडता त्याने राजहंसाला पाहिले. आणि काकुळतीने त्याला म्हणाला-"राजा, माझ्या-कडून हे जमले नाही मी हारलो. मला वाचव.

ह्यावर राजा त्याची सांत्वना करीत म्हणाला—"काही हरकत नाही." मी तुला मदत करतो. असे गोड गोड बोलून त्याने त्याला आपल्या पंखावर बसवून घेतले. आणि आपल्या घरी आणून इतर हंसाच्या-मध्ये सोडून दिले.

त्यानंतर थोड्यावेळाने दुसऱ्या पिल्लाचे पंख दु:खू लागले. तो वेदनेने कण्हू लागला. शेवटी खाली पडू लागला. पडता पडता त्याने राजहंसाला पाहिले व दिनतेने आपल्याला वाचविण्या करीता विनवू लागला. राजहंसाने त्याला पण आपल्या पंखावर बसवून चित्रकुट पर्वतावर आपल्या सहचऱ्यांच्यात सोडून दिले.

आपल्या कुटूंबातल्या दोन लहान पिल्लांना सूर्याच्या तापाने होणाऱ्या वेदना पाहून राजहंसाला खूप दु:ख झाले. त्यामुळे तो स्वत:हा सूर्याशी पैज लावण्याच्या निश्चयाने निघाला. राजहंसाने वेगाने उडावयास प्रारंभ केला. आणि थोड्या-वेळातच सूर्यबिंबाजवळ जाऊन त्याला ओलांडून पलिकडे जाऊ लागला. त्याला फक्त सूर्यशक्तिच पहावयास पाहिजे होती. परंतु त्याच्याबरोबर पैज लावण्याची काय जरूर होती?

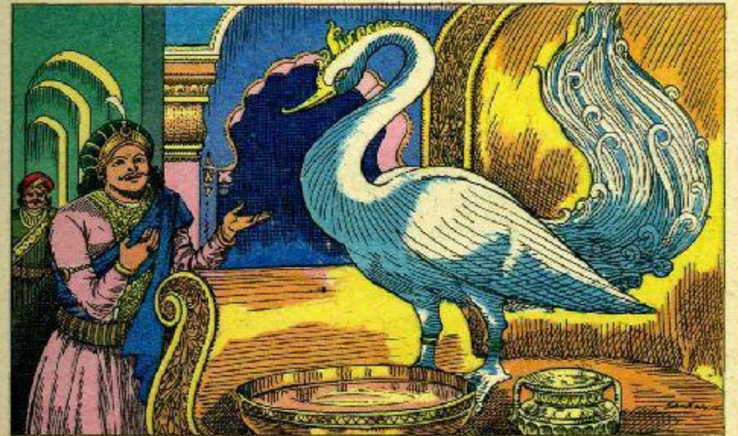
अशातऱ्हेने राजहंस थोडावेळ आपल्या इच्छेप्रमाणे उडत राहिला व नंतर भूलोकात उतरून काशी राज्यात येऊन पोहोचला. राजहंसाच्या प्रतिक्षेने व्याकुळ झालेला राजा नरेन्द्र त्याच्या आगमनाने अत्यंत आनंदित झाला.

राजहंसाला आपल्या शेजारच्या सोनेरी सिंहासनावर बसवून घेत एका सोन्याच्या थाळीत खीर व पेल्यांत सरबत देऊन त्याने त्याचा आदर सत्कार केला. राजहंसाने ते सर्व खाऊन पिऊन आपला थकवा दूर केला.

राजहंसाने राजाला सूर्याबरोबर लावलेल्या पैजेचा सारा वृत्तांत सांगितला.

सर्व ऐकून घेऊन राजा राजहंसाच्या अलौकिक शक्तीवर अत्यंत प्रसन्न होऊन त्याला म्हणाला—"हे पक्ष्यांच्या राजा, सूर्याच्याबरोबर पैज लावून जास्तीत जास्त आपली थोर शक्ति आणि आपली कर्तुत्वता कशी दाखव. ते पहाण्याकरीता मी आसुसलो आहे." राजहंसाने राजाला आपल्या शक्तिचे महात्म्य सांगुन म्हटले—"राजा, आपल्या राज्यात विजेच्या वेगाने धनुष्यबाण चालवणाऱ्या अशा चार धनुर्धारींना इथे बोलव. तसे राजाने चार धर्नुधारींना बोलावले.

राजाच्या उद्यानात मध्यभागी एका चौकोनी चबुतऱ्यापाशी राजहंसाने चारी धर्नुधारींना चारी कोपऱ्यांत उभे केले. त्यानंतर आपल्या गळ्यात एक घंटा बांधून तो त्या चबुतऱ्यावर जाऊन बसला.

"मी इशारा करताच तुम्ही चौघांनी आपापले बाण सोडा. मी येथून उडून जाऊन तुमचे चौघांचे बाण आणून तुमच्या-पाशी देईन. परंतु तुम्ही माझ्या गळयात बांधलेल्या घंटेच्या आवाजावरून माझ्या वेगाचा अंदाज ध्या. कोणत्याही परिस्थिती तुम्ही मला पाहू शकणार नाहीत." राजहंस म्हणाला.

राजहंसाने विद्युत् गतीने जाऊन सांगितल्याप्रमाणे त्या चौघाचे सोडलेले बाण त्याच्या समोर आणून टाकले.

राजा व त्याची जनता सर्वांना अंचबा वाटला. सर्वजणांनी आश्चर्याने तोंडात बोटे घातली. त्यावर राजहंस म्हणाला– "राजा, तुम्ही माझा जो वेग पाहिलात तो साधारण आहे. त्यावरूनच तुम्हांला माझ्या खऱ्या वेगाची कल्पना येईल."

राजाने मोठ्या उत्सुकतेने विचारले– "हे पक्षीराज, तुझ्या वेगाचा अंदाज तर आम्ही आतांच पाहिला, परंतु ह्याच्याही पेक्षा वेगवान कोणी आहे कां?

ह्यावर राजहंस म्हणाला–"कां नाही? माझ्याही पेक्षा अधिक वेगवान अशी एक महाशक्ति आहे. ती म्हणजे काळ नावाचा सांप हा काळ साप क्षणागणिक जगातील प्रत्येक प्राणिमात्राचा अत्यंत वेगाने नाश करीत चालला आहे."

हे सर्व ऐकून राजा खूप घाबरून गेला.

तेव्हां राजहंसाच्या रूपात असलेले बोधिसत्व काशीच्या राजाला उपदेश देत म्हणाले–"राजन्, जे लोक लक्षात ठेऊन असतात की काळ सर्प नावाची काही गोष्ट आहे. त्यांना घाबरण्याची काहीच जरूर नाही. तू जो पर्यंत चांगल्या तऱ्हेने नीति व धर्माचा सांभाळ करीत रहाशिल. तो पर्यंत तुला कोणत्याही गोष्टीची भीती वाटता कामा नये. त्यामुळे तू योजनापूर्वक आपल्या कर्तव्याचे पालन करीत जा."

बोधिसत्वाच्या उपदेशा प्रमाणे काशीच्या राजाने धर्ममार्गाने आपल्या राज्याचा सांभाळ केला व पुष्कळ यश प्राप्त केले.

लॉर्ड बेंटिक-लॉर्ड डलहौसी

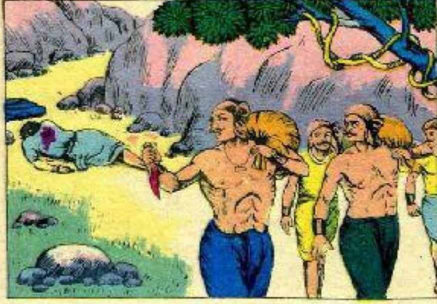
एकोणिसाव्या शतकाच्या पूर्वी पासून इंग्रजांनी भारतात आपल्या राज्याचा विस्तार अनेक समस्यांना तोंड देऊन हळूहळू सुदृढ आणि घट्ट केला. त्यामुळे भारतातील राजकर्त्यांचा अधिकार कमी झाला.

मध्य भारतात पेंढारी नावाच्या लुटारूंनी गावोगावात जाऊन लुटालूट सुरू केली. त्याच्यावर दाब आणण्याकरीता इंग्रजांनी पुष्कळ प्रयत्न केले. लुटारूंचा पुढारी पठाण अमीर खाँ ह्याने इंग्रजांचे सुत्र आपल्या हाती घेतले, व तो टोंकचा नवाब झाला. चित्तु नाकाचा आणखी एक पुढारी जंगलात पळून गेला. तेथे एका वाघाने त्याला खाऊन टाकले.

त्यावेळेस भारतात काही काही ठिकाणी पती मेल्यानंतर सती जाण्याची चाल होती. सुरवातीला ती श्रद्धा आणि भक्ति याचे प्रतिक मानले जाई; परंतु हळूहळू त्याचे रूपांतर भयंकर वाईट मार्गाने होऊ लागले. त्याला आळा घालण्याकरीता लॉर्ड बेंटिकनी एक कायदा काढला.

त्याच सुमारास काही भागात ठग नावाच्या लुटारूंनी बरीच खळबळ माजवून दिली. लॉर्ड बेंटिंकनी त्याला सुद्धा दबाव आणला व चोऱ्यामाऱ्या लुटालुट ह्यापासून जनतेचे रक्षण केले.

काही प्रदेशांत धान्य उत्पादना करीता नरबली देण्याची चाल प्रचलित होती. ती वाईट गोष्ट त्याने नष्ट केली, लॉर्ड बेंटिंकला समाज सुधारक म्हणून चांगले नांव मिळाले.

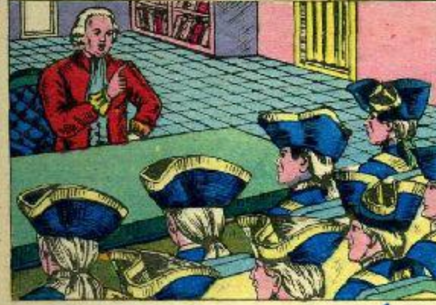

जेव्हां भारतातील राजे आपल्या अधिकारापासून परावृत्त होत होते. तेव्हां पंजाबचा महाराजा रणजीत सिंह हा आपले शौर्य दाखवित होता. त्याच्या नेतृत्वाखाली सर्व शिख लोक एकजुटीने रहात होते. भविष्य-काळातील विचार करून रणजीत सिंहनी इंग्रज सरकार बरोबर मैत्रीचे संबंध जोडले.

१८४६ साली लॉर्ड डलहौसी भारताचा गर्व्हनर जनरल झाला. रणजीत सिंहच्या मरणानंतर भारतात शिख आणि इंग्रजाचे युद्ध सुरू झाले. शेवटी डलहौसीने शिखांना पराजित करून पंजाबला भारतातील, इंग्रजांच्यात सामिल करून घेतले. अशा तऱ्हेने इंग्रजांचे राज्य पेशावर पासून बर्मा पर्यंत जाऊन प्रसरले.

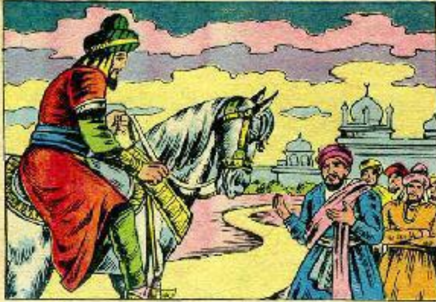

डलहौसीने एक कायदा काढला की ; ज्या राजाला मुलगा नाही. त्याचे राज्य इस्ट इण्डिया कंपनीच्या अधिकारात जाईल. परंतु त्याला हे माहीत नव्हते की, हा कायदा भारतिय परंपरेच्या विरूद्ध आहे. आणि त्याने तेथील राजांच्या गौरवाला काळीमा लागेल.

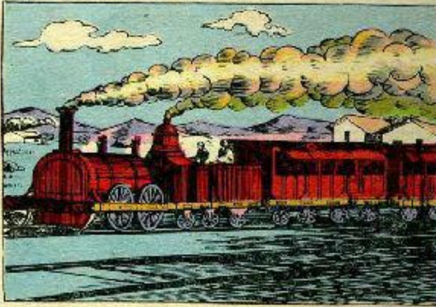
ह्या कायद्यामुळ नागपूर, संबळपूर आणि सातारा ही राज्ये ब्रिटिशांच्या स्वाधिन झाली. १८५३ साली झांशीचा राजा गंगाधर राव यांनी एक दत्तक मुलगा घेतला. परंतु डलहौसीने त्याला मान्यता दिली नाही. दत्तक विधानानंतर त्याचा मृत्यु झाला.

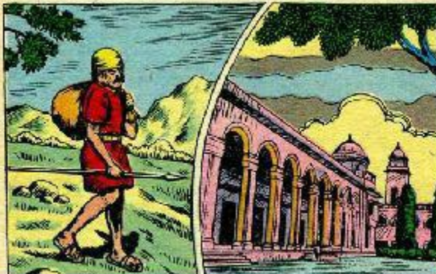

त्याच वर्षी महाराष्ट्राची गादी चालवणारा दुसरा बाजीराव याने नाना साहेबाला आपला वारस केले. डलहौसीने त्याला सुद्धा अनुमती दिली नाही. त्यामुळे नानासाहेब इंग्रजाचे कट्टर शत्रु बनले.

साम्राज्यवादी असून सुद्धा डलहौसीने देशाच्या विकासा करीता खूप मेहनत केली. त्याच्याच प्रयत्नाने १८५३ मध्ये मुंबई पासून ठाण्यापर्यंत भारतात पहिला रेल्वेमार्ग सुरु झाला.

त्याच्याच वेळेला जलद संदेश नियंत्रण सुरु झाले. त्याकरीता आठ आणे किमत लावली गेली. कलकत्ता, मुंबई, मद्रास अशा ठिकाणी विश्व-विद्यालय स्थापन करण्याचा खटाटोप पण ह्यानेच केला.

"मी मूर्ख आहे"

एका गावात एक सावकार रहात होता. त्याचे नाव होते मणिभद्र. त्याच्याकडे अलोट धनसंपती होती. शिवाय एक मोठी बाग पण होती. त्याबागेत सर्वतऱ्हेच्या फळांची झाडे लावलेली होती. तेथेच कोपऱ्यात एका झोपडी तो रहात असे.

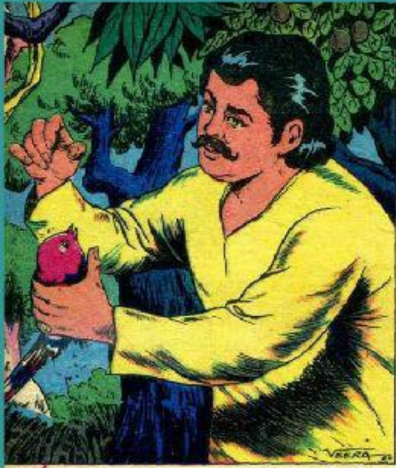
मणिभद्र महा कंजूष होता. बागेतील फळे तो स्वता:ही खात नसे व दुसऱ्या कोणालाही खाऊ देत नसे.

झाडावरून फळे काढण्याकरीता त्याने बरेच नोकर ठेवले होते. ते फळे तोडून टोपलीत ठेवीत असत, मणिभद्र जातीने सर्व टोपल्या मोजत असे आणि प्रत्येक फळामागे चार आणे आठ आणे, रूपया असा हिशोब लावत असे.

एकदा एका नोकराने एक पडलेला आंबा उचलला व खाल्ला. मणिभद्र ओरडत म्हणाला–"अरे वारे! त्या फळाची किमत एक रुपया आहे. तुझी दिवसाची मजूरी फक्त आठ आणे आहे. तेव्हां तुला आजची मजुरी मिळणार नाही. आणि आणखी आठ आण्या करीता तुला उद्या माझ्या बागेत काम केले पाहिजे."

नोकर सकाळ पासून काहीही न खाता कामावर आला होता. त्याने एक पडलेला आंबा उचलून खाल्ला तर त्याची एक दिवसाची मजूरी गेली. त्यामुळे मणिभद्रच्या बोलण्याचा त्याला भयंकर राग आला. दोघांमध्ये बोलण्यास बोलणे वाढले. त्यांनी एकमेकांना शिव्या देण्यास व मारण्यास सुरवात केली. नोकरांने मणिभद्रला भरपूर चोप दिला. त्या दिवसा-पासून मणिभद्रनी सर्व नोकरांना कामावरून काढून टाकले.

पिकलेली फळे पाहून केव्हां केव्हां मणिभद्रच्या तोंडाला सुद्धा पाणी सुटत

असे. परंतु तो आपल्या मनावर ताबा ठेवत असे. व म्हणत असे–"एक आंबा कमीत कमी चार आण्याला तर विकला जाईल. जर मीच खात बसलो तर पैशांच्या मिळकती मध्ये तुटवडा निर्माण होईल."

असेच काही दिवस निघून गेले वेगवेगळी फळे पिकून गळून पडू लागली ती उचलून टोपलीत भरायला एकही कामगार परत आला नाही. शेवटी ती तशी पडलेली फळे पाहून गावातील माणसे मणिभद्रला मजूर लावण्याकरीता सल्ला देत असत. तेव्हां तो म्हणत असे–"मी इतका काही मूर्ख नाही, की मजरांच्यावर विश्वास करू. फळ काढायच्या वेळेस ती फळे हे सर्व खात होते. जर खाल्लेल्या फळाची किंमत देण्यास सांगितले तर मारहाण करू लागत. अशा अवस्थेत फूकट मजुरांना ठेऊन निष्कारण डोक्याला ताप करून कशाला घ्या."

एकदा मणिभद्र आपल्या बागेतील फळांची झाडे मोजत मोजत फिरत होता. की, बागते किती झाडे आहेत? कोणत्या झाडाला किती फळे आहेत? किती फळे खाली पडली आहेत?

मणिभद्र बागेत हिंडत असतांना झाडाच्या फांदीवर बसलेला एक पक्षी मधुर स्वरात गाऊ लागला. तो दिसायला चिमणीसारखा होता. त्याची शेपटी इंद्रधनुष्याच्या सात रंगासारखी होती. त्या छोटया चिमणीचे ते सुस्वर संगीत ऐकून असे वाटत होते की वाळलेल्या झाडांना सुद्धा पालवी फुटत आहे की काय?

पक्ष्याचे ते गोड गाणे ऐकून मणिभद्र मंत्रमुग्ध झाला. त्याने पक्ष्याच्या पाठीमागून जाऊन त्याला आपल्या हातात पकडले. पक्ष्याने थोडी फडफड करून उडण्याचा प्रयत्न केला व रागारागाने त्याला चोच मारली.

"मणिभद्रा, मला जर सोडलेस तर तुला लाभ मिळणाऱ्या तिन गोष्टी मी तुला सांगेन–" पक्षी म्हणाला.

पक्षाच्या तोंडून अलेली मानववाणी ऐकून मणिभद्र प्रथम खूप घाबरू गेला. व त्याला म्हणाला–"खरंच का तू मला लाभ होईल अश्या गोष्टी सांगणार?"

त्याने विचारले की; धनाचा लाभ होईल अशी गोष्ट असेल तर सांगा.

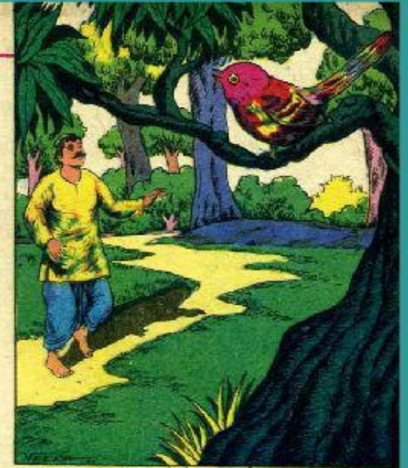
"हो, हो, खरोखरी धनाचा लाभ होईल अशीच गोष्ट सांगणार आहे." पक्ष्याने ठामपणे सांगितले.

तेव्हां मणिभद्रने चिमणीला हातातून सोडून दिले. दुसऱ्या क्षणीच ती उडून गेली. उडून दुसऱ्या झाडाच्या फांदीवर जाऊन बसली. मणिभद्र कान लावून ऐकू लागला की, पक्ष्याच्या तोंडून केव्हां एकदा लाभाची गोष्ट ऐकायला मिळेल.

मणिभद्रच्या कानावर जेव्हां 'लाभ' हा शब्द पडला. तेव्हां तो आपला विवेक घालवून बसला. पक्षी बोलू लागला–"हे बघ बाबा, कान उघडून ऐक, माझे पहिले वचन आहे–जे नाही त्याची चिंता कशाला."

कया मला एवढे सुद्धा कळत नाही कां? ह्या सर्व गोष्टी तर मी लहानपणी माझ्या शाळेतच शिकलो आहे. तुझ्या असल्या गप्पा ऐकायला मी काही मूर्ख नाही" मणिभद्र रागाने म्हणाला.

मणिभद्र तू खरोखरी मूर्ख आहेस. नाहीतर इतका वेळ मला आपल्या हातात्

पकडून सुद्धा तुला कळले नाही की, माझ्या शरिरामध्ये एक मण सोने भरले आहे" पक्षाने गंम्मत करीत म्हटले.

एक मण सोने? अरेरे, मी खूप मूर्खपणा केला, तुला सोडून देण्यात मी किती चूक केली." असे म्हणत मणिभद्रला पश्चाताप होवू लागला.

ह्यावर पक्षी खळखळून हसत सुटला आणि पंख फडफडवून म्हणाला–"मणिभद्र, तू खरोखरच मूर्ख आहेस, अत्यंत मूर्ख. शेवटी तू कसा विश्वास करतोस की; एका छोटया चिमणीच्या आकाराच्या माझ्या शरिरात एक मण सोने कसे काय असु शकेल?

मणिभद्र रागाने दात ओठ खात राहिला. परंतु त्याची फिकीर न करता पक्षी पुन्हा: म्हणाला-माझे दुसरे वचन ऐक कोणीही काहीही म्हटले तरी सगळ्याच गोष्टीवर विश्वास करू नये.

"हॉं: ही गोष्ट! मी लहानपणीच वाचली आहे. ह्यात काय नाविन्य? मणिभद्र आग पाखडीत म्हणाला.

"तू तर असा मूर्ख आहेस: की जणुकाही सर्व काही आपल्याला माहित असल्याच्या घमेंडीत. आता माझी तिसरी गोष्ट ऐक– "आपल्या मुठीत असलेल्या लक्ष्मीचा त्याग करून तू झाडांमध्ये असलेल्या लक्ष्मीला शोधू नकोस.

हे ऐकताच मणिभद्र रागाने लाल झाला व वेड्यासारखा त्या चिमणीला जाऊन पकडू लागला. त्याला अजुनही विश्वास वाटत होता की, तिच्यात खरेच सोने सापडेल. त्याच लोभाला बळी पडून तो त्या पक्षाला पकडून सोने काढण्याच्या प्रयत्नात होता. त्याच बरोबर त्या पक्षाला त्याच्या मूर्खपणाचा चांगला धडा शिकवावा ह्याच विचारात होता. त्यामुळे ती जिथे जिथे उडून जाई तेथे तेथे तो धावून जात होता.

तेवढ्यात एकाएकी तुफान वादळ झाले. आणि झाडाची वाळकी पाने व झाडे उन्मळून पडू लागली.

तेव्हां भीतीने मणिभद्राने डोळे घट्ट मिटून घेतले. जेव्हां त्याने डोळे उघडले. त्यावेळेस त्याच्या बागेतील सर्व झाडे भुईसपाट झाली होती. फांदीवर बसलेला छोटा पक्षी सुद्धा अंतर्धान पावला होता. मणिभद्रच्या झोपडीचे छत सुद्धा वादळाने उडून गेले होते. तेथे फक्त चार भितीच दिसत होत्या.

"लक्ष्मी देवीने मला सर्व बाजूनी धनसंपत्ती दिली. परंतु मी त्याचा उपभोग घेऊ शकलो नाही. शेवटी सर्वच बाग धुळीला मिळाली. जेवढी म्हणून माझ्याजवळ संपत्ती होती. तेवढी पण घालवून बसलो. खरोखरच मी एक मूर्ख आहे." असे म्हणत तो शोक करू लागला.

प्रामाणिक नोकर

प्रसाद राघानगरीत रहाणारा सुखी आणि संपन्न माणूस होता. त्याचा मोठ्या थाटामाटात विवाह झाला. त्याची पत्नी एका श्रीमंत घराण्यातील होती. तिचे नाव भावना. प्रसादला आपल्या बायकोच्या वाढदिवसा निमित्ताने एक हिऱ्यांचा हार तिला देण्याचे मनांत होते. त्यामुळे हार घेण्याकरीता तो एक दिवस आधीच शहरांत गेला.

शहरातून घरी यायला खूप उशिर होईल व अंधार होण्याआधी घरी परत यायला पाहिजे म्हणून त्याने आपला घोडेवाला द्वारका ह्याला गाडी जोरात हाकांयला सांगितले.

द्वारकाने डोके हलवून घोड्यांना चाबूक हाणला. तशी गाडी वेगाने धावू लागली. थोडी पुढे गेली नाही, तोच कच् कच् आवाज करीत गाडी थांबली–"गाडी कां थांबवलीरे?" प्रसादने द्वारकाला रागावत विचारले.

द्वारकाने गाडी बाजूला उभी करीत एका माणसाकडे बोट दाखवित म्हटले– "मालक! हा माणूस माझ्या बायकोचा मावस भाऊ लिलाराम आहे. हा सुद्धा आमच्या गावातच रहाणारा आहे. ह्याचा आजोबा खूपच आजारी आहे. तेव्हां हा जर गावी लवकर पोहोचला तर आजोबांचे शेवटचे दर्शन तरी त्याला घेता येईल. आपली अनुमती मिळाली तर आपल्या बरोबर ह्याला सुद्धा गाडीतून नेता येईल.

तसे प्रसादला कोणालाही आपल्या गाडीत बसवून न्यायला पसंत पडत नसे. तो खेकसत म्हणाला–" म्हणजे ह्याचा अर्थ असा की, हा आपल्या गाडीतून येणार आहे ठिक आहे. त्याला आपल्या गाडीत बसायला सांग" तेव्हां द्वारकाचा तो

संकेत देव

नातेवाईक प्रसादला नमस्कार करीत गाडीत येऊन बसला.

गाडी परत चालू झाली. जोरात गाडी पळवण्याकरीता द्वारका घोडयांना चाबकाचे फटकारे ओढत होता. रस्त्यात बरेच खड्डे होते. त्यामुळे गाडी कधी डाव्या तर कधी उजव्या बाजूला कलंडत होती. तेवढयात गाडीचे एक चाक एका खडयात गेलेच व गाडी खाली वाकली. द्वारकाने गाडीतून चटदिशी उडी मारली. परंतु प्रसाद व लिलाराम गाडीतून खाली पडले. प्रसादचे सर्व सामान फळांच्या टोपल्या व इतर काही वस्तू रस्त्यावर इत:स्तता विखुरले गेले.

लिलाराम उठून उभा राहीला. नंतर द्वारकाने व लिलारामने मिळून प्रसादला उठवण्याकरीता मदत केली. प्रसादच्या उजव्या पायाला थोडे खरचटले होते. नंतर द्वारका व लिलारामने आपली ताकद एकवटून गाडीचे चाक बाहेर काढले. द्वारकाने आजूबाजूला पडलेले सामान गोळा करून गाडीत चढवले आणि गाडी चालू केली. व गावात पोहोचली.

प्रसाद गाडीतून उतरला व लंगडत-लंगडत आपल्या घरी आला. आत जातो तोच त्याच्या बायकोने त्याला अतिशय उत्साहाने विचारले–"माझ्या वाढदिवसाची भेट कुठे आहे?" ते ऐकताच प्रसादला मनांतून अतिशय दु:ख झाले की; बायकोने लगडण्याबद्दल न विचारता प्रथम आपल्या भेटवस्तुबद्दल विचारले.

"रस्त्यात आमची गाडी एका खडयात पडली. आणी आम्ही मरता मरता वांचलो" प्रसाद घडलेला वृत्तांत सांगू लागला.

"त्या गोष्टी नंतर मी शांतपणे ऐकेन प्रथम माझी भेट म्हणून आणलेली वस्तू कुठे आहे ते सांगा. असे म्हणत तिने त्याच्या हातातून पिशवी हिसकावून घेतली. व त्याच्यातून तांबडी पेटी बाहेर काढली.

भावनाने तांबडया पेटीचे झांकण उघडता उघडता म्हटले–"माझी मैत्रीण आजच सकाळी गावाहून आली. तेव्हां तुम्ही कमी किंमतीची भेट वस्तु तर नाही नां आणलीत? ते पहाते" असे म्हणत भावनाने पेटीचे झांकण उघडले. आणि आश्चर्यचकित होऊन नवऱ्याच्या चेहऱ्याकडे पाहू लागली. त्यात त्याने आणलेला हार नव्हता.

भावनाने रागाने नवऱ्याकडे पाहिले व म्हणाली–"हे काय वाढदिवसाची हीच भेट? असे म्हणत पेटी खाली फेकून देत फणकारत ती स्वयंपाक घरात गेली.

बायकोच्या मूर्खपणाचा प्रसादला खूप राग आला. तो विचार करू लागला– "प्रथम तर कोणी चोरी केली याचा शोध लावला पाहिजे. बहुदा लिलारामचेच हे काम दिसते आहे." असे म्हणत तो बाहेरच्या व्हरांडयात गेला. तेथे द्वारका घोडयाला दाणापाणी घालून घरी घेऊन जाण्याच्या विचारात होता. प्रसादने त्याला पहाताच हटकले–तू बायकोचा भाऊ आहे असे सांगून एका चोराला माझ्या गाडीत आणून बसविलेस. जेव्हां गाडीतून माझे सामान खाली पडले तेव्हां ते उचलून ठेवता ठेवता त्याने माझ्या पेटीतला दहा हजारांचा हार चोरला. आणी रिकामी पेटी माझ्या पिशवीत भरली. आताच्या आता जाऊन त्याच्याकडून माझा हार आणून मला दे."

दहा हजारांचा हार चोरीला गेल्याचे ऐकूनच द्वारकाला कुऱ्हाड कोसळल्या सारखे झाले व तो आपल्या घरी गेला.

द्वारकाची बायको दारातच उभी होती. तिच्यावर दातओठ खात द्वारका म्हणाला– "तुझे नातेवाईक चोर आहेत. तुझा भाऊ लिलाराम ह्याने व आजोबांच्या आजाराचे कारण काढून गाडीत चढला आमच्या मालकाच्या पिशवीतल्या पेटीतला दहा हजार रूपयांचा हार चोरला. तेव्हां आताच्या आता जा आणि तो हार घेऊन ये."

द्वारकाच्या बायकोने जेव्हां ऐकले की, आपले आजाबो मरणाला ठेपले आहेत. तेव्हां लिलारामनेच मालकाचा हार

चोरला आहे हे ती अजिबात विसरून गेली. "आजोबा खूप आजारी आहेत?" मला कुणी कळवले कसे नाही." असे म्हणत धावत ती आईच्या घरी निघाली.

प्रसाद लंगडत घरात गेला नाही तोच त्याच्याच घरातून त्याच्या बायकोच्याच वयाची एक बाई दारातून बाहेर पडून गल्लीतून वळून गेली. प्रसादने तिला निरखून पाहिले व विचार केला की; ही बाई कोण असावी? एवढ्यात त्याची बायको तेथे येऊन पोहोचली व त्याचा हात पकडीत म्हणाली– "आपल्या पायाचे दुखणे कसे आहे? माझी मैत्रिण आली होती; माझ्या वाढदिवसाचे तुम्ही काय आणलेत ते पहायला. परंतु तिने माझे चांगलेच डोळे उघडले. आज पर्यंत आपल्या बरोबर मी मूर्खपणानेच संसार केला. मला क्षमा करा.

हे ऐकताच प्रसादचा आनंद गगनात मावेनासा झाला. त्या आनंदात तो आपल्या पायाला लागले आहे व दहा हजारांचा हार चोरीला गेला आहे हे अजिबात विसरला. आपल्या बायकोचा आधार घेऊन खुरडत खुरडत तो घरात आला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळीच प्रसाद घराच्या उंबरठ्यात द्वारकाची वाट पहात बसला होता. तेवढ्यांत प्रसादने ज्याच्याकडून हार विकत घेतला, तो सराफ आला. व शरमिंदा होता त्याला म्हणाला–"साहेब मला माफ करा, आमच्या नोकराने काल आपल्याला हाराची पेटी द्यायच्या ऐवजी रिकामी पेटीच चुकून दिली. रात्री आम्ही जेव्हां दुकान बंद करू लागलो. तेव्हां आम्हांला ते समजले." असे म्हणत दुकानदाराने त्याच्या हातात हार काढून दिला.

प्रसादला दुकानाच्या मालकाची ईमानदारी पाहून खूप बरे वाटले. त्याने त्याला फराळ करून जाण्यास सांगितले. परंतु मालकाने आपल्या शिवाय दुकानात सर्व काम अडून रहाते सांगून तो निघून गेला. प्रसादने थोडावेळ द्वारकाची वाट पाहिली. व नंतर आपल्या बायकोला हार देण्याकरीता घरात जाऊ लागला. तेवढ्यात द्वारका तेथे येऊन पोहोचला. प्रसादनेच त्याला हार दाखवत म्हटले–"अरे द्वारका, काल मी हार हरवल्याच्या चिंतेत होतो. त्यामुळे एकमात्र चांगले झाले. तुझ्या मालकिणीमध्ये बराच बदल झाला. त्या दुकानाचा मालक तू येण्यापूर्वीच इथे येऊन हा हार देऊन गेला. आता हारा करीता तुला काळजी करण्याचे कारण नाही. जा आता आपले काम बघ."

द्वारकाने दोन्ही हात जोडत प्रसादला म्हटले–"साहेब, लिलारामच्यावर हार चोरल्याचा आरोप आपण केलात, तो पण माझ्या दृष्टीने फारच चांगला झाला."

"कशा तऱ्हेने" प्रसादने विचारले.

"मी घरी पोहोचताच बायकोला तिच्या आजोबांकडे पाठविले. तेव्हां लिलाराम ह्या आशेने तेथे गेला होता की; आपल्या आजोबांची उरली सुरली इस्टेट आपल्याला मिळेल. म्हाताऱ्याने जेव्हां त्याला काहीच दिले नाही. तेव्हां तो त्याला शिव्या घालत आपल्या गावी निघून गेला. परंतु माझ्या बायकोने रात्रभर आजोबांची सेवा केली. तेव्हां तिच्यावर प्रसन्न होत, आजोबांनी माझ्या बायकोला संपत्ती कुठे लपविली आहे ते सांगितले. आणि माझ्या कडून आपले शेवटचे क्रियाकर्म करण्यास सांगितले." द्वारका म्हणाला.

"अरे वा! वा! तू तर भाग्यवान निघालास. पण हे सांगितले नाहीस की म्हातारा किती संपत्ती मागे सोडून गेला? प्रसादने विचारले.

"मालक, खूप संपत्ती मी व्यापार सुरू करणार आहे." द्वारका विनयाने म्हणाला.

काल रात्री उगाचच आपण द्वारकावर आरोप केला व त्याला बोललो. प्रसादला वाईट वाटले. त्याला त्याचे खूप दुःख झाले. त्याने त्याच्याकडे दयार्द्र दृष्टीने पहात म्हटले–"शेवटी हारामुळे आपल्या दोघांचेही चांगले झाले आणि हे बघ, तूला व्यापारात माझी काही जरूर लागली तर निसंकोच मला सांग.

चांगले काम

उज्वल गावात धनगुप्त नावाचा एक प्रसिद्ध सोनार रहात होता. तो देश-विदेशांत मोठ्या कुशलतेने समुद्रीक व्यापार करीत असे. अफाट संपत्ती मिळवून सुद्धा त्याला दान-धर्म अगर धार्मिक कार्य करायला आवडत नसे. परंतु नेहमी इतरांना म्हणत असे–"मला तुम्ही अगदी कंजूस समजू नका. केव्हां तरी धार्मिक कार्य व. जनकल्याणा करीता मला पुष्कळ वेळ मिळेल. तेव्हांतरी लाखों रुपये खर्चुन गावात एक उत्तम असे मंदिर बांधविन.

एकदा गावातलाच पुजारी धनगुप्तच्या घरी आला व म्हणाला–"कृपा करून देवळाच्या जिर्णोद्धारा करीता पैसा पाहिजे आहे. तो आपण दिलात तर बरे होईल."

तेव्हां धनगुप्त दान देण्याच्या मनस्थितीत नव्हता. परंतु त्या पुजाऱ्याला पहाताच त्याला त्याची कींव आली व त्यानी आत जाऊन शंभर सोन्याची नाणी आणली व पुजाऱ्याला दिली. तेवढ्यात धनगुप्तचा नोकर धावत धावत तेथे आला व त्याने एक किमती मालाने भरलेले जहाज बुडाल्याचे सांगितले.

धनगुप्तने लगेच पुजाऱ्याकडेच पैसे परत मागून घेतले व तो घरात गेला. पुजाऱ्याला समजले की ; आपले येणे उचीत नाही. म्हणून तो परत निघाला. तेवढ्यात धनगुप्त आतून बाहेर आला व त्याने ते सर्व पैसे पुन्हा पुजाऱ्याच्या हातात दिले व त्याच्याकडे पहात मंदहास्य करीत म्हटले–"देवच माझी परिक्षा पहात आहे की, ज्यावेळेस माझ्याकडे संपत्ती भरपूर आहे, तो पर्यंतच मी चांगले काम करावे. काय सांगावे माझा पैसा केव्हां नाहीसा होईल."

सुक्ष्म दृष्टी

लोकनाथ आणि शामप्रसाद ह्या दोघांची खूप मैत्री होती. लोकनाथ लक्षाधीश होता. तो शेतीभाती करून किराणा व्यापार पण करीत असे. त्याच्याकडे देवराज नावाचा एक कारकुन होता.

शामप्रसाद नेहमी लोकनाथच्या घरी येत असे. त्याच्याबद्दल सर्वांना आदर होता परंतु देवराजला मालकाबद्दल आदरभाव मुळीच नव्हता. तो आपल्या मालकांने विचारलेल्या प्रश्नाचे उत्तर देऊन गुपचुप काम करीत असे. तरी पण शामप्रसादने लोकनाथला देवराजवर रागवतांना कधी पाहीले नव्हते.

एकदा शामप्रसाद तिर्थयात्रेला जाऊन दोन महिन्याने परत आपल्या गावी आला. त्याच दिवशी संध्याकाळी तो लोकनाथला भेटायला गेला. तेव्हां त्याचा कारकून देवराज लोकनाथ बरोबर काही गप्पा टप्पा करीत बसला होता. त्याच्या बोलण्यामध्ये पहिल्यापेक्षांही बराच फरक पडलेला होता. मालकांने काहीही विचारले तरी त्याच्या तोंडून–'हो मालक! बर मालक' असेच शब्द बाहेर पडत होते.

शामप्रसादने थोडावेळ लोकनाथला आपल्या तिर्थक्षेत्रांचे वर्णन ऐकवले आणि म्हटले–"मित्रा, मी तुझ्या कारकूनाला तुझ्याबरोबर अशा तऱ्हेने वागलेले बोललेले कधी पाहिले नाही. हे असे कसे!"

त्या गोष्टी नंतर शामप्रसाद जेव्हां एका आठवड्याने लोकनाथच्या घरी परत आला. तेव्हां त्याचा कारकूनच्या देवराजच्या जागी त्याला दुसराच माणुस दिसला.

शामप्रसादने आश्चर्यचकित होऊन लोकनाथला विचारले–"अरे, तुझा तो देवराज कुठे दिसत नाही? त्याच्या जागेवर दुसऱ्या कुणाला घेतले आहेस वाटते?"

"हो, मी त्याला कामावरून काढून टाकले. त्याच्या जागेवर हा नविन माणूस कामाला लावला आहे" लोकनाथ म्हणाला.

"असे कां केलेस ? ह्याच्या आधी मी तुझ्याकडे आलो होतो तेव्हां त्याच्यामध्ये बराच बदल झालेला पाहिला होता." शामप्रसाद म्हणाला.

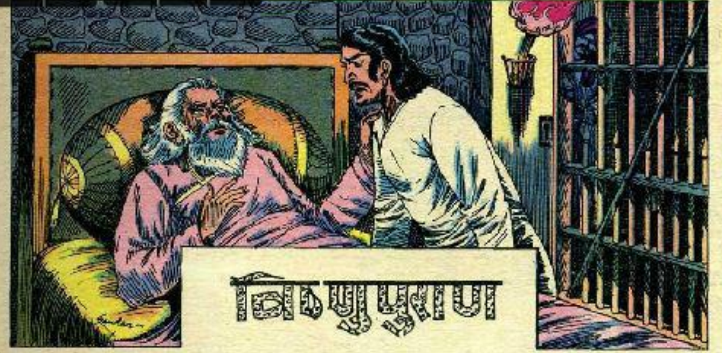
"त्याच बदलामुळे तर त्याला कामावरून काढून टाकले.

लोकनाथचे म्हणणे शामप्रसादला समजले नाही. तो म्हणाला–"देवराज मधे आपल्या मालका विषयी जो आदर पाहिजे तो मी प्रथम पाहिला नाही. तेव्हांच मी विचार करीत होतो की, तुम्ही त्याचे वागणे सहन कसे करीत होतात. परंतु आठवड्यापूर्वीच त्याचे तसे वागणे पाहून मी खरोखरच आश्चर्य चकित व आनंदीत झालो होतो."

तुम्ही जो त्याच्या स्वभावामध्ये बदल झालेला पाहिलांत तोच माझ्या शंकेचे कारण ठरला. आणि त्याचा शोध लावल्यावर ती शंका खरी ठरली. तसा देवराज आपल्या कामाला चोख होता. ह्यात काही शंका नाही. परंतु घरातल्या नोकराप्रमाणे–"होय मालक, बर मालक म्हणून माझ्या प्रत्येक सांगण्याला नंदी-बैलासारखी मान डोलवायची त्याला जरूर नव्हती. परंतु त्याच्या कोणत्याही कामात मला कधी घमेंड किंवा मग्रुरी दिसली नाही. परंतु काही दिवसांपासून त्याच्या गोड बोलण्या पाठीमागे काहीतरी मुरत असल्याची मला शंका आली. जेव्हां त्याचा ठावठिकाणा काढला. तेव्हां ती शंका खरी आहे हे समजले. जो माझ्याकडे कामाला येई त्याच्याकडून ह्याने लांच घ्यायला सुरवात केली. त्यामुळे चिडून मी त्याला कामावरून काढून टाकले" लोकनाथ म्हणाला.

शामप्रसाद लोकनाथच्या बुद्धीचार्तुयावर खुष झाला. व मनातल्या मनांत त्याने आपल्या मित्राची वाखाणणी व प्रशंसा केली.

शकुनी हा दुर्योधनाची माता गांधारी हिचा लहान भाऊ व गांधार देशचा राजा सुबल यांचा मुलगा होता. राजा सुबलला एका ज्योतिषाने सांगितले होते की, गांधारीचा.विवाह होताच, तिच्या पतीला मरण येईल. त्यामुळे राजा सुबलने तिचा विवाह एका मेंढ्या बरोबर लावून दिला. त्यानंतर पुन्हां तिचे लग्न धृतराष्ट्रा बरोबर झाले. लग्न होताच तो मेंढा मेला.

जेव्हां भीमाने विधवेचा जारज मुलगा म्हणून दुर्योधनाची टिंगल केली. तेव्हां दुर्योधनाला ही गोष्ट कळली. दुर्योधन रागाने जळफळू लागला. त्याने सुबल व शकुनीला कैद करून आणले आणि तुरुंगात डांबून ठेवले. त्यांचा भयंकर छळ केला.

सुबलला अंधविश्वास खूप होता. त्यामुळे त्यांने शकुनीला मरणाच्या आधी समजावून सांगितले की, त्याच्या हाडाचे फांसे बनवून तू दुर्योधनाबरोबर प्रतिकार कर. त्या फांशाचे एक महत्व राहील की, जो आकडा मनात धरून फांसा टाकशिल त्याचा जय होईल.

शकुनीच्या फांसाचे गुपीत दुर्योधनाला तुरुंगाच्या पाहेरेकऱ्याने सांगितले. तेव्हां दुर्योधनाने शकुनी मामाला तुरूंगातून सोडले आणि आपला मंत्री बनवले.

त्यानंतर हस्तिनापुरमध्ये शकुनी आणि युधिष्ठीर यांच्या मध्ये सोंगट्यांचीपैज लागली. त्यात युधिष्ठीर आपल्या बरोबर आपल्या लहान भावांना व द्रौपदीला जुगारात लावून घालवून बसला.

त्याच वेळेला द्वारकेमध्ये श्रीकृष्ण सत्यभामा बरोबर जुगार खेळत होता. तो स्वत: बरोबर आपल्या सात बायकांना सुद्धा चालवून बसला.

त्यावर सत्यभामा रुक्मिणीला म्हणाली– "आक्का, आता तू आणि माझा पती माझी संपत्ती आहे. तुम्हां दोघांना विकण्याचे किंवा दान करण्याचे सर्व अधिकार मला प्राप्त आहेत."

कृष्णाने विचार करण्याचे सोंग करून 'अक्षय' असा उच्चार केला. कोणालाच समजले नाही की, श्रीकृष्णाने असे का म्हटले.

त्याचवेळेला हस्तिनापुरात कौरवांकडून हारलेले पांडव भरराज्यसभेत असतांना दु:शासनाने सूडाने द्रौपदीच्या पदराला हात घातला. तेव्हां असहाय्य होऊन द्रौपदी आपला पदर घट्ट धरून श्रीकृष्णाचा धावा करीत हात जोडून. "श्रीकृष्ण" "श्रीकृष्ण" म्हणत होती.

तेव्हां भरसभेत भीमाने विडा उचलला की, ह्याचा बदला घेईन. दु:शासनाची छाती फोडून त्याचे रक्त पिईन व दु:शासनाची मांडी फोडून त्याच्या रक्ताने द्रौपदीची वेणी घालीन.

दु:शासन द्रौपदीचे वस्त्र फेडू लागला. तसा वस्त्रांचा ढीग जमू लागला. अति श्रमानी दु:शासन घेरी येऊन खाली पडला.

द्रौपदी जेव्हां मयसभामध्ये दुर्योधनाला पडतांना पाहून हसली होती. तेव्हां दुर्योधनाने पण केला होता. की भरसभेत हिचे वस्त्र फेडीन व हिला दासी करीन तेव्हांच माझे मन शांत होईल. परंतु आता तो आपली मान खाली घालून कर्ण शकुनि व दु:शासना बरोबर राज्यसभेतून बाहेर गेला.

दुर्योधन. शकुनि, कर्ण आणि दु:शासन हे चांडाळ-चौकडी म्हणून प्रसिद्ध होते.

राग, लोभ, मद मत्सर इत्यादी गुण व अधर्म यांचे मुळ कलि पुरुष यांच्या रुपाने दुर्योधनाने जन्म घेतला होता.

नर नारायणाला पाठ दाखवून पळून जाणारा सहस्त्र कवच धारण केलेला एकच कवच पांघरून पळून सूर्याच्या आत जाऊन लपून बसला. तो अविवाहीत असलेल्या कुन्तीच्या गर्भात सूर्याच्या वरदानाने कर्णाच्या रूपाने जन्माला आला.

कुन्ती पांडु राजाची बायको झाली. तेव्हां नर-नारायणाच्या अंश कुंतीच्या पोटी अर्जुनाच्या रुपे जन्माला आला.

नारायण म्हणजे प्रत्यक्ष कृष्ण भगवान होते. कृष्ण अर्जुनाचा नात्याने मेहुणा आणि बायकोचा भाऊ होता.

दुर्योधनाला खूप विश्वास वाटे की; कर्णासारखा धनुर्धारी जेव्हां आपल्या बाजूने आहे. तेव्हां पांडवाना सुलभतेने पराजित करता येईल.

कुन्तीने कर्णाला टोपलीत घालून नदीत सोडून दिले होते. ते मुल सारथ्याची बायको राधा हिला मिळाले. तिने कर्णाला लहानाचा मोठा केले.

त्या कारणाने कर्णाला "सारथीपुत्र" आणि "राधेय" या नावाने संबोधू लागले. दुर्योधनाने कर्णाला अंगदेशाचा राजा केले. त्यामुळे त्याचा आत्मविश्वास खूप वाढला.

कर्णाला अनेक शाप मिळाले होते. त्याच कारणाने ब्राह्मणाच्या रुपात आलेल्या इंद्राला कर्णाने जन्मा पासूनच मिळालेले कवचकुंडले दान केली.

कर्णाच्या मनात आपला प्रतिस्पर्धी अर्जुन याचा युद्धांत पराभव करण्याचा विचार होता. म्हणून तो दुर्योधनाच्या गटात जाऊन समील झाला.

पंचपांडव वनवासात गेले. सत्यभामाने कृष्णाला बुद्धीबळात जिकले. त्यामुळे तिने नारदाच्या हाती कृष्णाला सोपवले. त्यानंतर नारदाने सांगितले की. कृष्णाच्याच वजनाचे सोने तोलून सत्यभामाला त्याने द्यावे. शेवटी सत्यभामेनेच आपले सर्व अलंकार काढून एकापारडधात ठेवले व कृष्ण दुसऱ्या पारडयात. तरी पण ते सोने त्याच्या वजनाचे झाले नाही. तेव्हां ती परिस्थिती पाहून रूक्मिणीने दुसऱ्या

पारड्यात भक्तिपूर्वक एक तुळशीचे पान टाकले व कृष्णाला नारदाच्या हातून सोडवले.

त्यावर सत्यभामेने रुक्मिणीला म्हटले– "ताई, ह्या क्षणी मी तुझी दासी आहे. तुझी श्रीकृष्णावरची भक्ति म्हणजे काय ह्याचा उलगडा आज मला झाला."

पांडव द्रौपदीसह मत्स्य देशाचा राजा विराट याच्याकडे अज्ञातवासात होते.

भीम त्यांच्या घरी वल्लच्या नावाने स्वयंपाकी म्हणून होता. सैरंध्रीच्या रूपाने द्रौपदी दासीचे काम करीत होती. एकदा द्रौपदीचा किचकाने अपमान केल्या वरून भीमाने त्याचा संहार केला होता. त्यामुळे समान शक्तिवान असे पांचा पैकी तिघे जण भीमाच्या हाती मरण पावले. आता फक्त दुर्योधनच एकटा उरला होता.

बृहन्नलाचे रूप घेऊन अर्जुनाने राजकुमारी उत्तरा हिला नृत्य शिकविले होते. परंतु लढाईच्या वेळेस उत्तर गोग्रहणाच्या वेळेस अर्जुनाने आपले पूर्ववत रूप प्रकट करून असंख्य लोकांना पराजित केले.

श्रीकृष्णाच्या हातून जेव्हां कंस मारला गेला. तेव्हां कालनेमीनी कंसाच्या शरीरातून निघून जाऊन कृष्णांच्या भाचा अभिमन्यु याच्या रूपाने जन्म घेतला.

कालनेमी हा कृष्णाचा कट्टर शत्रू होता. तरी पण त्याने त्याच्या भाच्याच्या रूपाने जन्म घेतला.

सुभद्रा जेव्हां गर्भवती होती. तेव्हां एकदा अर्जुन चक्रव्युह भेदाचे रहस्य तिला सांगत होते. तेवढ्यात श्रीकृष्ण तेथे येऊन म्हणाले– "अर्जुन, माझी बहिण सुभद्रा कोवळ्या मनाची आहे. तीला सर्व युद्धाच्या गोष्टी कशाला सांगतोस?" असे म्हणत निम्या गप्पातून त्याने सुभद्रेला उठवून आपल्या बरोबर नेले.

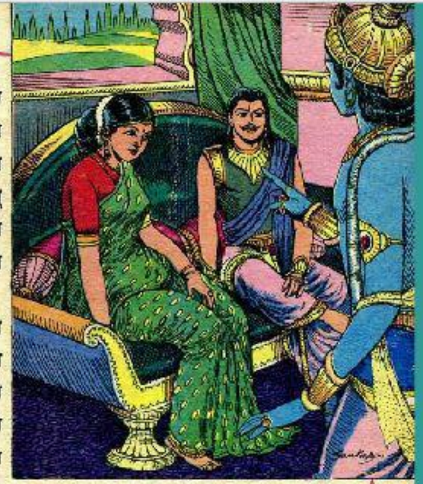
सुभद्रेच्या पोटातील बाळाने अभिमन्युने चक्रव्युह फोडून आत शिरण्याचे रहस्य तेवढेच जाणले. परंतु चक्रव्युह फोडून बाहेर येण्याचे त्याला समजले नाही.

अभिमन्युला गर्व होता मी एकटाच कौरवांचा संहार करु शकतो. तेवढ्यात श्रीकृष्ण तेथे पोहचले व अभिमन्युच्या पाठीत थाप देत म्हणाले–"अभिमन्यु, तू नेहमी त्याच योग्यतेचा आहेस. मला अभिमान आहे तुझी वीरमाता सुभद्रा माझीच बहिण आहे."

अभिमन्युचा विवाह उत्तरा हिच्या बरोबर झाला. पांडवाच्या अज्ञात वासाच्या वेळेस सुभद्रा व अभिमन्यु द्वारके मध्यचे राहिले होते. बलरामने आपली मुलगी शशिरेखा हिचे लग्न दुर्योधनाचा मुलगा लक्ष्मणकुमार बरोबर करणार होता. अभिमन्युने उत्तरा बरोबर लग्न करणे त्याला अंजिबात पसंत नव्हते.

अभिमन्यु आपल्या आई बरोबर द्वारकेतून निघून अरण्यमार्गाने बाहेर जात होता. त्याच वेळेस भीम व हिडींबा यांचा मुलगा घटोत्कच यांची भेट झाली. घटोत्कचाने आपल्या राक्षसी मायेने जादू करून विवाहाला आलेल्या लोकांना खूप त्रास दिला व शशीरेखाला उचलून पळून नेऊन तिचा विवाह अभिमन्यु बरोबर लावून दिला.

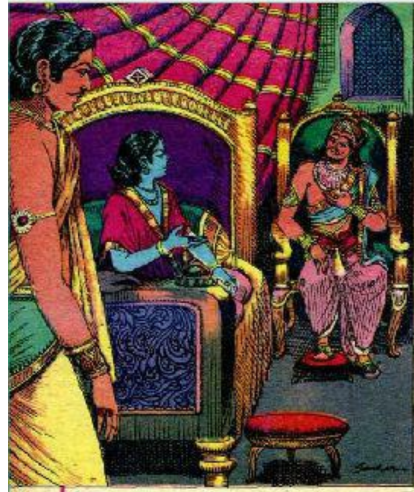
एकदा कृष्णाकडे मदत मागण्याकरीता एक तर्फे अर्जुन व दुसऱ्यातर्फे दुर्योधन द्वारके मध्ये आले.

झोपेतून जागे झालेल्या कृष्णांनी पायाशी बसलेल्या अर्जुनाला प्रथम पाहीले. नंतर आपल्या उशाशी बसलेल्यां दुर्योधनाकडे दृष्टी वळवून पाहिले.

श्रीकृष्णाने त्या दोघांसमोर असे कोडे घातले की–"मी युद्ध क्षेत्रात शस्त्र धारण करणार नाही. मी तुमच्या दोघांपैकी एकाच्या बाजूने राहीन व दुसऱ्या बाजुला माझी सारी यादव सेना राहिल. पण मी प्रथम अर्जुनाला पाहिले तेव्हां प्रथम निवड त्याने करावी."

तेव्हां अर्जुनाने श्रीकृष्णाला आपल्या बाजूने निवडले व यादवसेना दुर्योधनाच्या बाजूने राहिली.

धृतराष्ट्राचा निरोप घेऊन संजय दूत बनून पांडवांकडे आला व त्यानां शांतीचा संदेश देत युद्ध न करण्याबद्दल विनविले.

पांडवांनी श्रीकृष्णाला कौरवांकडे आपल्या बाजूने दूत म्हणून पाठविले. त्यांने कौरवांना समजावून सांगत म्हटले की; पांडवाना त्याने अर्धे राज्य नाहीतर पाच गावे किंवा इंद्रप्रस्थ द्यावे. मी आपल्या दोंघाच्या मध्ये समेट घडवून शांती स्थापीत करावी ह्या दृष्टीने आलो आहे.

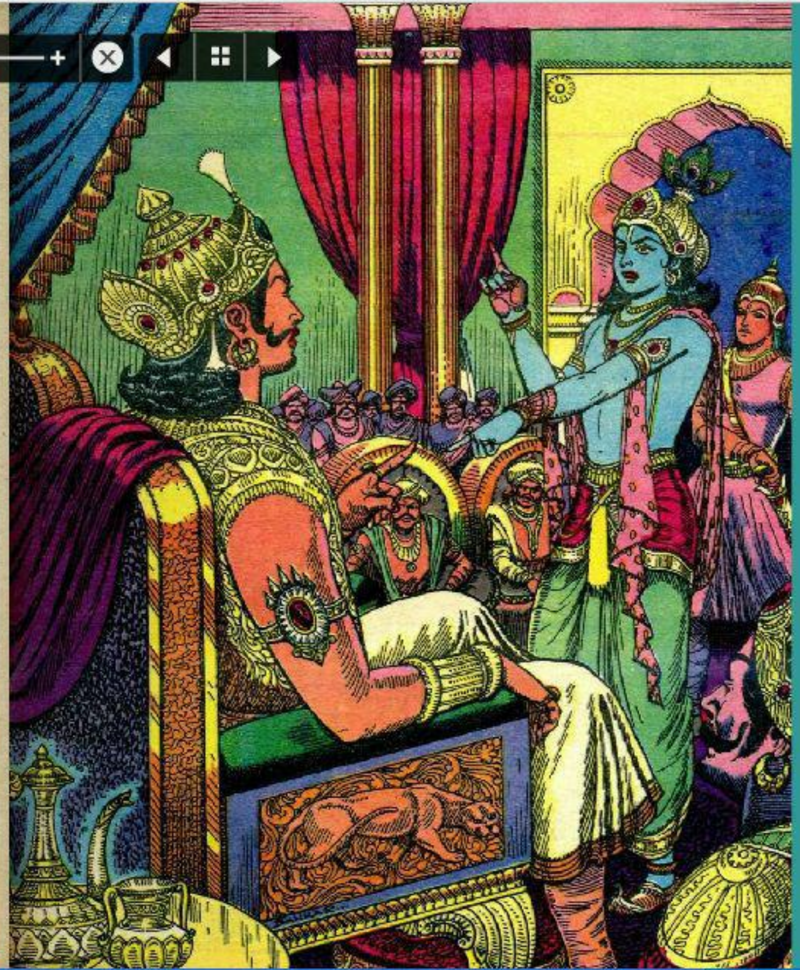
परंतु कृष्णाच्या बोलण्याकडे दुर्योधनाने लक्ष दिले नाही.

तेव्हां श्रीकृष्णाने कौरवांच्या सभेत गंभीरपणे सांगितले–"मी अर्जुनाच्या रथाचे सारथ्य करीन, त्याच्या रथावर हनुमान असलेला ध्वज फडकत राहील. त्याच वेळेला अर्जुन रथात आपले गांडीव धनुष्य हातात घेऊन तुमचे गाजर मुळयासारखे तुकडे तुकडे करेल.

श्रीकृष्णाच्या तोंडून बाहेर पडलेले शब्द ऐकून दुर्योधन रागाने लाल झाला व आवेशाने म्हणाला-"अरे कृष्णा, तू पांडवाचा दूत म्हणून आला आहेस कां? त्याच्या शौर्याचे गुण गायला व आम्हांला धमकी द्यायला. आताच तुला दोरखंडाने बांधून ठेवतो आणि पहातो तुला कोण सोडवायला येतो ते?" असे म्हणत दुर्योधनाने दुःशासनाकडून एक लोखंडी साखळी मागविली. ते पहाताच कृष्णाच्या बरोबर आलेल्या सात्यकीने आपल्या म्यानातून तलवार बाहेर काढली.

श्रीकृष्णाने सात्यकीला अडवित म्हटले– "मी हातात काहीही न घेता एकजुटीने राहाण्याचा निरोप घेऊन दूत म्हणून आलो आहे. मला त्यांनी कैद करणे हे उचित होईल काय? तुझे सैन्य खूप प्रभावशाली आहे. मी एकटा काय करू शकेन? माझीच चुक झाली, तरी पण तुला मला कैद करावयाचे असेल तर कर."

त्यानंतर त्या चांडाळ चौकडीने श्रीकृष्णाला चारी बाजूने पकडले. परंतु

कृष्णाने आपले विश्वरूप प्रकट केले. त्यासरशी सर्वजण भयभीत होवून तेथून पळून गेले.

गोड बोलून किंवा धाकटपशा दाखवून श्रीकृष्णाने कौरव व पांडवाच्यात समेट घडवून आणण्याचा प्रयत्न केला. तो असफल झाला. आता युद्ध हेच एक बाकी राहीले.

कुरुक्षेत्रात युद्धा करीता निरनिराळ्या देशांचे राजे आपापल्या असंख्य अक्षौहिणी सैन्यासह एकत्र जमले. अशा तऱ्हेने कौरव पांडव यांच्यात महाभारत सुरु झाले. रथांच्या घंटाच्या नादाने घोडयांच्या खिकाळयांने सर्व दश-दिशा दुमदुमून गेल्या. जिकडे तिकडे युद्धाच्या आरंभीच्या रणभेदी वाजू लागल्या. ज्या ठिकाणी एका वेळेस परशुरामाने क्षत्रियांचे रक्त शामंत पंचक नावाच्या कुंडात भरले होते. तोच कुरुक्षेत्र आता पुन्हां क्षत्रियांचे रक्त मागत होता.

सजयला दिव्य दृष्टी प्राप्त होती. त्यामुळे त्याने सर्व युद्धांचा सारांश तयार करून धृतराष्ट्राला सांगितला. जन्मांध व पुत्र प्रेमाने व्याकुळ झालला कौरवांचा राजा धृतराष्ट्र दुर्योधनाला सुद्धा अड-विण्यास असमंथ होता. तो शांतपणे संजयचे वक्तृत्व ऐकत होता. आपला पती आंधळा आहे म्हणून आयुष्यभर डोळयावर पट्टी बांधणारी महान पतिव्रता गांधारी व शंभर कौरवांची आई सुद्धा धृतराष्ट्रा शेजारी बसुन सारा वृत्तान्त ऐकत होती.

संजय युद्धाचे सारे वर्णन करून सांगत होता. व ते दोघे शांतपणे ऐकत होते. संजयने पांडव व कौरवांच्या सैन्यांचे वर्णन करून सांगितले. धृतराष्ट्राने विचारले– "आता मला सांग दोघांच्या सैन्यात काय तफावत आहे ?"

संजय म्हणाला पांडव व कौरव दोघांच्या सैन्याचे रुप समान शक्तिशाली आहे. परंतु कृष्णाला मिळवून पांडव अधिक बलवान झाले आहेत. असे म्हणत त्याने सारा कुरुक्षेत्राचा पुन्हां वृत्तांत सांगितला.

विचित्र विवाह

फार पूर्वीची गोष्ट आहे. हसन राज्यात अब्दुल नयाज नावाचा नवाब राज्य करीत होता. त्याला एकुलती एक मुलगी होती. त्याने तिला लहानपणापासून अनेक विद्या शिकविल्या व त्यात तिने प्राविण्य मिळविले.

ती मुलगी जेव्हां लग्नायोग्य झाली. तेव्हां त्याला चिंता लागून राहिली. आपल्या वडिलांची काळजी दूर करण्या-करीता तिने वडिलांकडे येऊन म्हटले– "अब्बा जान, कोणत्या तरी तरूणाला केवळ ह्या राज्याचा राजा होण्याकरीता लग्न करून त्याला माझ्या गळयात तुम्ही बांधू नका. मी अशा तरूणाशी लग्न करणार आहे की; माझ्याच प्रमाणे सर्व विद्यात त्याने प्राविण्य मिळवलेले असावे."

अशा तरूणाचा शोध कसा काय लावायचा? नवाबाने चिंताक्रात होत विचारले.

ती तर सोपी गोष्ट आहे तुम्ही राज्यभर अशी दवंडी पिटवा की, जो तरूण घोडदौड, खड्गयुद्ध तलवारबाजी वगैरे युद्धकलेत राजकुमारीशी पैज लावून राजकुमारीला पराजित करेल, त्याच्याशी राजकुमारी लग्न करेल."

राजा एक दोन मिनिटे विचारात पडला आणि म्हणाला–"अशी दवंडी पिटविणे काय सोपी गोष्ट आहे. परंतु तुला माहीत आहे कां, ह्याचा परिणाम काय होईल? कोणताही तरूण उठून तुझ्या बरोबर पैज लावायला येईल, त्याला आपण कसे अडविणार?"

त्या गोष्टीचा विचार मी पूर्वीच केला. माझ्या बरोबर पैज लावून जो तरूण पराजित होईल, त्याचे घोडे व शस्त्रास्त्रं माझ्या आधीन होतील व त्याच्या पाठीवर माझे नाव कोरले जाईल.

मुलीने सांगितल्याप्रमाणे नवाबाने राज्यात दवंडी पिटवायला नोकराला सांगितले.

एका आठवड्याच्या आत आजुबाजुचे अनेक राजकुमार हसन राज्यात आले. त्यांनी राजकुमारीबरोबर, घोडदौड, खड्गयुद्ध व नेम-बाजी वगैरे अनेक परिक्षां-मध्ये पैज लावली व वाईट रीतीने ते सर्व पराजित झाले. आणि राजकुमारीचे नाव अनेकांनी आपल्या पाठीवर लिहून घेतले.

एकदा फारस देशचा राजकुमार हसन राज्यात आला. त्याने तेथील नवाबाची भेट घेतली. नवाबाने त्याचा यथोचित आदर सत्कार करून त्याला म्हटले–"तू एका खूप मोठ्या राज्याचा भावी राजा आहेस, माझ्या मुलीच्या पैजेच्या गोष्टी तर तुला माहितच आहेत. मला वाटत नाही की, तू पैज लावून अपमानित व्हावे. तेव्हां तुझा विचार सोडून दे."

"एवढ्या दूरवर येऊन युद्धविद्यांमध्यें तुमच्या मुलीबरोबर पैज न लावताच परत जाणे ह्यासारखी दुसरी अपमानित गोष्ट कोणती." फारसचा राजकुमार म्हणाला.

शेवटी राजाने आपल्या मुलीबरोबर राजकुमाराची चढाओढ जाहीर केली. दोघांनी घोड्यांवर स्वार होऊन तलवार बाजी सुरू केली बऱ्याच वेळ ते एकमेकां-बरोबर युद्ध करीत राहीले. परंतु ह्याखेपेस राजकुमारीला त्याच्या युद्ध कौशल्याची जाणीव झाली राजकुमाराने संधी आली तरी सुद्धा राजकुमारीची तलवार उडवली नाही व घोड्यावरून तीला पाडले नाही. त्याचा अर्थच तिला स्पष्ट कळून आला. तो तिच्याबद्दल आदर दाखवित होता.

परंतु नवाबाच्या मुलीला एवढ्या समुदायांसमोर पराजित होणे बरोबर वाटले नाही. तिने ताबडतोब एक उपाय योजला. तिने झटक्यात आपला घुंघट मागे घेतला व फारसच्या राजकुमाराकडे दृष्टीक्षेप टाकला.

राजकुमारीचे ते विलक्षण सौंदर्य पाहून राजकुमार क्षणभर मंत्रमुग्ध झाला. त्यावेळी त्याचे असावधान पाहून राजकुमारीने त्याची क्षणार्धात तलवार उडविली व त्याला घोड्यावरून खाली पाडले.

राजकुमाराला भयंकर राग आला. तो उठायला गेला. तोच चार काळ्या माणसांनी त्याचे हात पकडले आणि त्याच्या पाठीवर राजकुमारीचे नाव लिहीले.

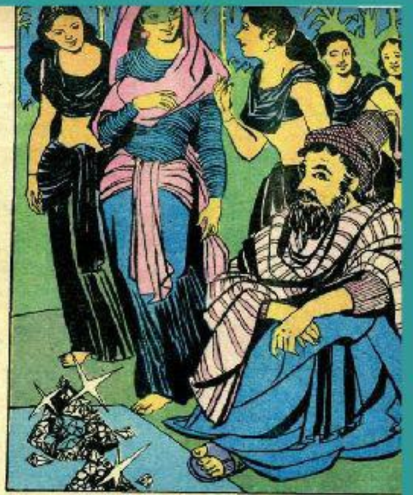
अत्यंत क्रोधाने तो तेथून निघून गेला. त्याच्या मनात नवाबाच्या मुलीबरोबर सुडाची भावना उत्पन्न झाली.

एका महिन्यानंतर राजकुमारी आपल्या मैत्रिणींबरोबर एकदा उद्यानात फिरत होती, तेव्हां एक म्हातारा माणूस कोपऱ्यात बसलेला त्याना दिसला. त्याने आपल्या समोर काळा गालीचा अंथरला होता व त्यावर अत्यंत किंमती असे हिरे रत्ने माणके पसरली होती.

राजकुमारीने ते पाहून त्या म्हाताऱ्याच्या जवळ जात विचारले–"बाबा! तुम्ही हे सर्व रत्नमाणके विकायला आणली आहेत कां?"

"हे सर्व विकायला नाहीत, मुली! जी तरूणी माझ्याबरोबर लग्न करेल तिला भेट म्हणून द्यायला मी आणली आहेत" म्हाताऱ्याने सांगितले.

हे ऐकताच राजकुमारी व तिच्या मैत्रिणी खळखळून हसत सुटल्या. ती

म्हणाली–ह्या म्हातारपणी तुम्हाला लग्न करावेस वाटू लागले काय?

माझ्या बरोबर लग्न केलेल्या तरूणीला नेहमी करता बायको म्हणून राहावयाची जरूरी नाही. माझ्या बरोबर एक दोन मिनिटे त्या वृक्षाच्या सावलीत घोड्यावर बसली तरी पुरे त्यानंतर माझ्याशी तिचे लग्न तुटले समजायचे. त्याकरीता मी तिला ह्या सर्व किमती वस्तु देईन."

नवाबाच्या मुलीला त्याचे उत्तर ऐकून गंमत वाटली. त्याच बरोबर उत्सुकता वाटू लागली. तिने आपल्या सर्व मैत्रिणींना विचारले–"तुमच्या पैकी कोणी या खोट्या-खोट्या लग्नाला तयार आहे काय?

सर्वांनी आपली संमती असल्याचे दर्शविले. थोड्या क्षणात मिळणारी धनसंपत्ती पाहून सर्वजणीच हुरळून गेल्या.

नवाबाच्या मुलीने त्यातल्या एका मुलीची निवड केली. म्हाताऱ्याने टाळ्या वाजवून इशारा केला. त्यासरशी झाडाखाली बसलेला काजी जवळ आला. त्याने राजकुमारीच्या मैत्रिणींशी त्या म्हाताऱ्याचे लग्न लावले.

तो म्हातारा त्या तरूणीला घेऊन झाडाजवळ असलेल्या घोड्याजवळ घेऊन गेला. तिला घोड्यावर बसवून त्याने झाडाभोवती चार फेऱ्या मारल्या व तिला घोड्यावरून खाली उतरवले. नंतर त्यांचे लग्न मोडल्याचे काजीने सांगितले. त्या म्हाताऱ्याजवळचे सर्व रत्नहिरे माणके तिने घेतली.

अशा प्रकारे चार दिवस त्याने तिच्या सर्व मैत्रिणींच्या बरोबर लग्ने केली. व थोड्या वेळानीं सर्वांची लग्ने मोडली. सर्वांना खूप धनसंपत्ती मिळाली.

पाचव्या दिवशी नवाबाची मुलगी मुद्दामच एकटी बागेत गेली. तेव्हां तो म्हातारा समोरच्या गालीचावर रत्नजडीत अलंकार ठेवुन पुटपुटत बसला होता.

"आज माहित नाही, कोण भाग्यशाली आहे की, जी माझी बायको होईल. आज तर रोजच्या पेक्षां जास्तच मुल्यवान लाखो किंमतीच्या वस्तू मी ठेवून बसलो आहे. हा रत्नहार मी तिला देणार आहे."

खरोखरच त्याच्या गालीचावर डोळे दिपविणारा रत्नहार तिला दिसला. तो पहाताच नवाबाची मुलगी मंत्रमुग्ध झाली. आज ती आपल्या मनावर संयम ठेवू शकली नाही. ती म्हाताऱ्याला म्हणाली– "आज मी थोडावेळा पुरती तुमची बायको बनायला तयार आहे.

काजीने त्या दोघांचे लग्न लावले. म्हातारा राजकुमारीला घेऊन घोड्याजवळ आला. तिला घोड्यावर आपल्याजवळ बसवून घेतले व त्याने झाडाभोवती एक फेरी मारली आणि घोड्याला जोरदार टांच मारली. तसा घोडा जोरात पळू लागला. राजकुमारीला शंका आली ती जोरजोरात ओरडू लागली. तेव्हां म्हाताऱ्याने तिचे तोंड हाताने घट्ट दाबून धरले. ती धडपड करू लागली. तेव्हां त्याने एक फटका मारला तशी ती बेशुद्ध झाली.

थोड्या वेळात ती शुद्धीवर आली. तेव्हां म्हातारा तिच्याकडे एक टक पहात म्हणाला–" मी शास्त्रशुद्धरित्या तुझ्या बरोबर लग्न केलेला तुझा पती आहे."

हे सर्व खरे आहे, पण हे लग्न मोडण्याकरीता असलेला काजी कुठे दिसत नाही? भीतीने ती सर्वत्र पाहू लागली.

तेव्हां म्हातारा जोरजोरात हंसू लागला. त्याने आपली नकली दाढी व मिशी काढून टाकली. तेव्हां राजकुमारीने ताबडतोब त्याला ओळखले. तो दुसरा तिसरा कोणी नसून तिच्या बरोबर पराजित झालेला फारस देशचा राजकुमार होता.

"तू मला धोका देऊन माझ्याबरोबर लग्न केलेस." राजकुमारी संतापाने म्हणाली.

"तू मला धोका देऊन पराभूत केलेस. तेव्हां मी तुझ्या बरोबर फसवून लग्न केले तर त्यात चूक काय? फारसच्या राजकुमाराने तिला विचारले.

ते ऐकताच राजकुमारीचा चेहरा लज्जित झाला. तिने लाजून खाली मान घातली.

फारसच्या राजकुमाराला समजले की; आपली पत्नी झाल्या खुषी मुळेच्या राजकुमारीने मान खाली घातली असावी. तो म्हणाला–" तू तर तुझे नाव माझ्या पाठीवर कोरले होतेस. ते तर केव्हांही नाहीसे होणार आहे. परंतु त्याची आवश्यकता नव्हती. त्यापूर्वीच मी तुझे नाव व रूप माझ्या हृदयात कोरून ठेवले होते."

त्या बोलण्याने राजकुमारी लाजेने अर्धमेली झाली. दोघांनी मिळून नवाबाकडे दूत पाठवून एक संदेश धाडला. तो आपल्या मुलीच्या विचित्र लग्नाविषयी ऐकून खूप आश्चर्य करू लागला. त्यानंतर नवाबाने त्या दोघांचा विवाह राजमहालात थाटामाटात लावून दिला.

